

93 HARBİ ESNASINDA MUHTELİF TAVASSUT VE SULH ŞAYİA VE TEŞEBBÜSLERİ

Dr. Bekir Sıtkı BAYKAL

Yenizamanlar Tarihi Doçenti (Ankara)

Önümüzdeki sayfeler « Ayastafanos'dan Berlin'e » unvaniyle hazırlanmakta olduğum ve bazı aralıklar ve ufak tefek noksanları ile hemen bütün malzemesi elimde bulunan uzunca bir etüdün yedi faslından birincisini teşkil etmektedir. Bu fasıllar şunlar olacaktır:

1 — 93 harbi esnasında muhtelif tavassut ve sulh şayia ve teşebbüsleri.

2 — Sulh şartlarının kabulü ve mütareke.

3 — Sulh müzakereleri ve Ayastafanos Muahedesi.

4 — Ayastafanos Muahedesinin akisleri ve bunu tadil kararı.

5 — Berlin Kongresi hazırlıkları.

6 — Berlin Kongresi ve mukarreratı.

7 — Berlin Kongresi mukarreratının tatbikatı.

Etüdün mütaleasından da anlaşılacağı veçhile, burada istifade edilen kaynakların hemen hepsi arşiv vesikaları, binaenaleyh birinci elden belgelerdir. Fransız ve Alman hariciye nezaretlerinin neşretmiş oldukları 1871-1914 tarihlerine ait dokümanlar serisinden başka matbu olarak yalnız Wertheimer'in Andrassy Biyografisi ile Schultness Geschichtskalender'den istifade ettim. Mezkûr biyografi, neşredilmemiş dokümanlara istinat ettiği gibi birçok vesika parçaları da ihtiva ettiği cihetle gayet mühim bir eser olup birinci derecede ehemmiyeti haiz bir kaynak sayılmağa bihakkın lâyıktır. Schulthess' Geschichtskalender namındaki esere gelince, bu da hadısatı günü gününe kaydeden bir mecmua olup sıhhati inceden inceye tetkik edilmesi şartıyla aynı kıymeti haizdir. Adetleri pek çok olan diğer matbu kitapları ise bile bile referans kitabı olarak kullanmadım. Esasen bunlar aşağı yukarı aynı mahiyette olup hiçbiri, bu meselelere gayet

kısa olarak temas eden Gorianoff müstesna, resmî vesikalara ıstınat etmemektedir. Maksadım, orijinal arşiv vesikalarından ve bilhassa bugüne kadar kimsenin görmediği Türk arşivlerindeki vesikalardan hâdiselerin cereyanını takip etmek ve Türk noktai nazarından meselenin inkişafını ve safhalarını tesbit etmektir. Buna muvaffak olmak için yalnız orijinal vesikalara inanmak ve bunlardan gayrisine itimat etmemekten daha doğru bir yol olamayacağı aşikârdır.

Malûm olduğu üzere bizdeki gibi pek dağınık bir halde bulunan arşiv vesikalarını toplamak kadar bunlardan ilmî bir şekilde istifade etmek te pek yorucu ve uzun zamana ihtiyaç gösteren bir mesaiyi icap ettirmektedir. Bu sebeptendir ki yukarıda söylediğim ve üç senedenberi üzerinde çalışmakta olduğum fasılların ikmali için daha bir hayli zaman geçeceğinden şimdilik eldeki vesikalara nazaran tamam olan birinci faslına ortaya atmak zaruretinin hissediyorum. Bir parça olması itibariyle mevzuun umumu hakkında tam mânasiyle derli toplu bir fikir veremeyeceği bedihî olan bu etüt, cihanşümül bir tarihî meselenin ancak bir safhasını aydınlatmaktadır. Bununla beraber bu, yalnız başına olsa da, ortaya atılmağa lâyıktır; çünkü bugüne kadar hiç yapılmıyan bir mahiyette olup tamamen orijinaldir.

Uzun metin her şeyden evvel okuyacakların aleyhine olduğu gözönünde bulundurularak yazılış tarzında metnin mümkün mertebeye kısa tutulmasına, bunun neticesi olarak ta meselelerin elden geldiği kadar teksif edilmesine çalışılmıştır.

Nihayet şunu da söylemek isterim ki bu merhale mesaimin inkıtaına bir sebep teşkil edemeyecek ve diğer kısımların da en kısa bir zamanda ikmali için lâzımgelen gayretlerin sarfına hiçbir veçhiyle mâni olamayacaktır.

**

1876 buhranı ortaya çıktığı zaman Avrupanın büyük devletleri Yakın Şarkta alevlenen bu meseleyi müşterek bir deva addetmişler, bunun halli için evvelâ İstanbulda toplanan maruf sefirler konferansında ve daha sonra Londra protokolu ile Babıâliyi müştereken taziyk etmişlerdi. Bütün bu tazyıklara boyun eğmiyen Osmanlı hükûmetine karşı, tekmil demonstrasyonlarına ve tehditlerine rağmen, mezkûr devletlerin hepsi değil, yalnız bir tanesi, Rusya, harbe giriş-

mişti. İş bu safhaya dökülünce Rusya, Avrupa devletlerinin icra kuvveti rolünü üzerine almışa benziyor ve bunu pek şerefli bir vazife telâkki ederek cihan tarihinde hıristiyanlık namına gayet mühim bir hareket yapmış olmakla iftihar etmek istiyordu. Fakat hakikaten işin iç yüzü böyle mi idi? Harbin devamı müddetince Avrupa büyük devletlerinin takip ettikleri siyaset gözden geçirilecek olursa hemen görülecektir ki Çar devletinin böyle muazzam bir rol oynamak istemesi (aynı zamanda diğerlerinin de değil) sırf kendi arzusudur. Hakikatte Petersburg kabinesi böyle bir maske altında gizlenerek esas hedeflerine bu fırsattan bilistifade biraz daha yaklaşmak emelindedir.

İşte Rusyanın evvelâ diplomatik tazyik ve tehdit ile, bunda muvaffak olamayınca harp ile Türkiyeye kabul ettirmek istediği şartların, diğer büyük devletlerin müşterek şartları olmadığı, Rusyanın ileri sürdüğü harp sebeplerinin ancak zahiri olup hakiki sebepler olmadığı, yani bütün hareketlerinde Çar hükümetinin samimi olmadığı diğerlerince malûm olduğu içindir ki, harbin devamı müddetince Avrupa devletlerinin takip ettikleri siyaset te Ruslarınkinden ayrı bir siyaset olmuştur. Bütün bunları ayrı ayrı tebarüz ettirmek bu etüdün vazifesi olmadığı cihetle ancak büyük devletlerden her birinin tuttuğu siyasi istikametlere hulâsaten işaret etmekle iktifa edeceğiz :

Rusyanın hakiki harp gayesi, Karadenize kayıtsız ve şartsız hâkim olmak, bu denizi bir iç deniz haline koymak, İstanbulun müdafaa hatlarını, yani Tuna'yı ve mümkün olduğu takdirde Balkanları ortadan kaldırarak Rus nüfuzu ve himayesi altında kuvvetsiz ve iradesiz bir Türkiyeyi şimdilik yaşatmak ve bu suretle gelecek bir Avrupa ihtilâfında istediği şekilde kolaylıkla İstanbul ve Boğazları eline geçirmeğe en müsait bir zemin hazırlamaktır [1]. Osmanlı tebaası bulunan hıristiyanları ve bunlardan bilhassa İslavları korumak zahirî önüne sürülürdü ise de, hakikatte bu ikinci derecede geliyordu. Rusyanın Balkanlara ve Akdenize doğru ilerlemesiyle menfaatleri en ziyade haleldar olan iki devletin, yani Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile İngiltere'nin bu harp esnasında takip ettikleri siyasette gaye itibariyle bir birlik mevcut olduğunu görüyoruz: Bunlar her fırsatta kâh anlaşmak yolu ile ve kâh harbe müdahale etmek tehdidi ile Rusların aşırı emellerine set çekmek gayretindedirler. 1870 - 71 Alman darbesinden sonra Avrupadaki nüfuz ve itibarı çok düşmüş

[1] Kont Şuvalof (Schuvaloff)'un Londrada mahremane olarak İngiliz devlet adamlarına teklif ettiği sulh şartları; Graf Münster an Bismarck, London, den 28. Juni 1877, Grosse Politik der europäischen Kabinette, Bd. II, S. 156, No. 295.

olup henüz kendini toplayamamış olan Fransa ise bu devirde dahili işleriyle meşgul olmasına rağmen Yakın Şark'ta statükonun değişmesine, meselâ her hangi bir şekilde Mısır'ın İngilizler eline geçmesine razı değildir; ve bunun için buhranın bir ân evvel bitmesi için, tâli derecede olsa bile, faal bir gayret sarfetmektedir. O zaman Avrupa siyasetinin nazımı olan Bismarck'ın Almanyasına gelince, bu devletin maksadı Rusları hiç bir veçhile gücendirmemek, diğer yandan Rusların muarızı olan Avusturyayı okşamak ve kendi ittifakından uzaklaştırmamak, şark buhranının neticesinde Fransadan maada bütün devletleri kendine muhtaç bir vaziyete sokmak ve böylece Almanyaya karşı bir koalisyona mâni olmaktır [2]. Avrupada sonuncu büyük devlet olan İtalya, ittihadındanberi katılmış olduğu büyük devletler camiasında henüz pek silik bir rol oynamaktadır. Şark buhranı esnasında bu kırallığı biz müstakil bir politika yapan bir devlet olarak değil, fakat diğerlerinin, bilhassa Almanyanın arzularına tâbi ve onların arkasından yürüyen bir devlet olarak görüyoruz.

Şark buhranı namı ile maruf olan bu büyük siyasi krizde devletlerin takip etmiş oldukları siyaseti şu şekilde hulâsa ettikten sonra 93 harbi esnasında vaki olan muhtelif tavassut teşebbüslerine ve sulh şayialarına gelelim:

Görüyoruz ki bu kadar muhtelif siyaset takip eden büyük devletler, arzuları hilâfına yapılan bir harp başladıktan sonra ne müştereken ve ne de biri veyahut diğeri muharipler arasında, harp taliinin tecellisine göre, doğrudan doğruya tavassut edip sulhu yeniden tesis etmeğe teşebbüs etmemişlerdir. Bunun sebebi sulhun teessüsünü arzu etmemeleri değil, ancak, ilerde mufassalan göreceğimiz gibi, kimsenin kendiliğinden önyak olup ta bilâhare tahaddüs edebilecek mesuliyeti üzerine almak istemeyişidir. Fakat buna rağmen harp başladıktan (24 Nisan 1877) daha birkaç hafta sonra büyük devletlerin muharipler beyninde tavassut etmekte oldukları ve sulh şayiaları ortada dolaşmağa başlamıştır ki elimizdeki vesikalara göre bunları sırası ile ve ayrı ayrı gözden geçireceğiz.

Sulhun yeniden tesisi hakkında ilk defa olarak 1877 senesi haziranının ilk haftasında, yani cephelelerde tarafeynce zikre değer mühim bir muvaffakiyet henüz elde edilmeden, bir şaya çıkmıştı. Bu şeyyaya sebebiyet veren hâdise, Baron Orczi'nin Viyana sefirimiz Aleko Paşaya söylediğine göre, Londraya, makamına, dönmekte olan Rus sefiri Şu-

[2] Bismarck'ın dikte ettirdiği bir vesika, 15 haziran 1877; G. P. Bd. II, S 154.

valof'un İngiltere hükûmetine tevdi edilmek üzere Petersburg'tan bir nota getirmesidir [3]. Malûm olduğu üzere mezkûr nota İngiliz hükûmetinin Mısır, Süveys, Bogazlar vesair mühim mevkiiler hakkında Rusyanın harp gayelerini anlamak maksadiyle 6 Mayıs'ta verdiği notaya cevap teşkil eden Gorçakof'un Lord Derby'ye bu hususta teskin edici teminat veren maruf mektubudur [*]. Aynı günlerde diğer büyük devletlerin aşağı yukarı İstanbul Konferansındaki esaslar dahilinde, Rus silâhlarının ilk muvaffakiyetini müteakıp, yapacakları bir sulh tavassutu teşebbüsüne İngiliz hükûmetinin de iştirak edeceği pek mümkün addolunmakta idi [4]. Filhakika harp hakkında konuşurken Lord Derby Londra sefirimiz Musurus Paşaya, bundan böyle sulhu iade etmeği artık imkân dahilinde zannettiğini söylemiş bulunuyordu. Sefir ise Türkiyenin her an sulha hazır olduğu, ancak istiklâl ve haysiyetini rencide edebilecek şartları hiçbir zaman kabul edemeyeceği cevabını vermişti [5]. Yine aynı günlerde Almanyanın kendi menfaatlerini gözeterek mutavassıt rolü oynayacağı da söylenmekte idi [**].

Bundan sonra gerek diplomasi mahfillerinde ve gerekse matbuatta sulh ve tavassut hakkında sık sık şayılar dolaşmıştır. Temmuz ortalarına doğru Bismarck İngilterenin Berlin sefirine, hali hazırda hiçbir karar vermenin imkânı olmadığını, kendi haddi zatinde muharipler beyninde tavassuta girişmeğe hazır bulunduğunu, fakat bunun için ancak kendine müracaat edilmesi şart olacağını ifade

[3] Aleko Pacha à Safvet Pacha, Ministre des Affaires Etrangères de la Sublime Porte, Vienne, le 4 Juin 1877; Arşiv. 18 Mayıs tarihli olan bu nota: Schulthess' Europä. Geschicktskalender, Bd 18, 1877, S, 385 te vardır. Yine bak: D. D. F. Tome II, p. 181, 182, No. 178.

[4] Musurus Pacha à Safvet Pacha, Londres, le 6 joun 1877, Arşiv.

[5] . . .que la Sublime Porte était de tout temps et constamment contraire à la guerre; mais que j'étais sûr qu'Elle ne voudrait jamais d'une paix qui aurait pour condition une atteinte portée à son indépendance sans laquelle il n'y aurait pour l'Empire ni prestige du souverain, ni respect de l'autorité, ni repos, ni progrès, ni avenir, mais confusion, anarchie, désordres et dissolution. Musurus P. à Safvet P. Londres, Le 9 juin 1877; Arşiv.

[*] Bu cevabî nota: Schulthess' Europäischer Geschicktskalender, Bd 18, 1877, S. 255 te vardır; Yine bak : D. D. F; tome II, p. 171, No. 165 et p. 175, No 171.

[**] G. P. Bd. II. No. 293.

ediyordu [6]. Bismarck'ın fikrine göre meseleyi halletmenin henüz zamanı gelmemiştir ve gelecek seneden evvel de hâdiseler vaziyeti kat'î bir surette değiştirmiş olmayacaktır.

Bismarck'ın her hangi bir şekilde harekete geçmek zamanının henüz gelmediği merkezinde olan bu noktai nazarına mukabil Fransız kabinesinin diğer devletler nezdinde sulhun tekrar teessüsü için hayli gayretler sarfetmekte olduğunu görüyoruz. Ruslar temmuz ortalarında Balkanları aşıp ta Yeni Zağra'ya vardıkları esnada Fransız Hariciyesi İngiliz kabinesinden tavassuta girişmesi vaktinin gelip gelmediğini soruyordu. Duc Decazes'in fikrine göre İngiltereye bu hususta Avusturya - Macaristanın da yardımını temin etmek güç bir iş olmayacak, bunun kazanılması için Almanyanın, Rusyayı Avusturyaya karşı tahrik etmekte ve Avrupada onu yalnız bırakmak gayesiyle çalışmakta olduğunu Viyanada ihsas etmek kâfi gelecekti [7]. Bununla beraber vaziyeti daha etraflı ve derin gören İngiliz hariciye nazırı Lord Derby tavassut teklif etmek zamanının henüz gelmemiş olduğu kanaatinde idi. Zira Prens Gorçakof ve Kont Şuvalof'un sulhu arzu ettikleri her nekadar malûm idi ise de general İgnatief ve İmparator Aleksandır'ın etrafındaki askerler harbe devam etmek kat'î kararında idiler, ve İmparator ise bu harp taraftarı zümreye mütemayil görünmekte idi. Bundan başka Türkler vakıâ strateji bakımından mağlûp bir vaziyete düşmüşlerdi [**), fakat katiyen nihai bir hezimete duçar olmuş değillerdi. Balkanların bir geçidini ele geçirmekle Ruslar, tek-mil Balkanları işgalleri altına almış olmaktan çok uzak idiler; ve hattâ Edirne bile hali hazırda tehdide maruz bulunmamakta idi. Binaenaleyh Türklerin kendilerini harbi kaybetmiş addetmiyecekleri, Rus emelle-

[6] M. Tiby, Chargé d'Affaires de France à Berlin, à M. le Duc Decazes, Ministre des Affaires Etrangères, Berlin, le 14 juillet 1877; Documents Diplomatiques Français, I er serie, tome second, p. 192.

[7] Le Duc Decazes au Marquis d'Harcourt, Ambassadeur de France à Londres, D. D. F., I er serie, II, p. 192.

[**) Ruslar 21 haziranda Kalas, 27 haziranda Simnitza ve 29 haziranda Turn-Magerelli mevkillerinden Tunayı geçmişler, 6 temmuzda Tırnovayı zaptetmişlerdi. General Gurko 13 temmuzda Şıpka geçidinden Balkanları aşıyor ve Yeni Zağraya doğru ilerliyordu. 16-19 temmuz günlerinde Rauf Pş. ve sonra Süleyman Pş. Gurko kuvvetleriyle harbediyorlardı, fakat Ruslar tâli geçitlerden geçerek Kızanlık, Yambolu ve Eski Zağra civarlarına kadar gelmeğe muvaffak oluyorlar; neticede Şıpka Rusların elinde kalyordu. Schulth. G. Klar. Bd. 18, S. 408-410.

rini tatmin edebilecek her hængi bir tavassut teklifini reddecekleri aşikârdı [8].

Kabineler arasında böyle fikir teatisi devam ederken bir taraftan da Babıâlinin teşebbüsü ile sulh mürahasalarının tayin edilmiş ve mütarekenin kararlaştırılmış olduğu şayiası her tarafta deveran etmekte idi [9]. Bütün mahremiyetine rağmen Fransanın İngiliz kabinelerini bir tavassut için kazanmak istediğine Ruslar kanaat getirmiş bulunuyorlardı. Bismarck ta Fransız Hariciyesinin bu yolda gayret sarfetmekte olduğunu muhakkak addediyordu. Fakat beri taraftan Ruslar hakikaten bir tavassut kabul etmeğe hiç te meyil göstermiyorlardı. Kendi fikirlerince, eğer böyle bir ihtiyaç hissedecek olurlarsa, ancak bir Alman tavassutunun kabulü mevzubahs olabilirdi [10]. 1870 senesinde Paris'in muhasarası uzayıp durdukça bitaraf devletlerin Almanya ile Fransa arasında bir tavassuta teşebbüs etmeleri ihtimalinin kendini nekadar üzdüğünü ve endişeye düşürdüğünü, o günlerde nekadar müşkül bir vaziyette bulunduğunu bütün dehşetiyle hatırlıyan Alman Şansölyesi ise, böyle bir hareketin şimdi de Rusya tarafından dostane olmalıyan bir hareket olarak telâkki edileceğinin tabii olacağını tamamen takdir ettiğinden, Rusya mahremane veyahut resmen tavassut talebinde bulunmadıkça hiçbir harekette bulunmayıp hâdiselerin inkişafını beklemeği Alman siyasetinin icabı olarak kabul ediyordu. Onun noktai nazarına göre, eğer Ruslar değil de Türkler Almanyadan tavassut talebinde bulunacak olurlarsa şüphesiz bu Almanyayı biraz müşkül vaziyette bırakacaktı. Fakat Almanya böyle bir müracaati reddetmekte tabiatıyla hiç tereddüt göstermiyecekti[11]

Bismarckın da mülâhazası, o zamanki Alman şark siyasetinin vechesini göstermesi itibariyle gayet karakteristik ve enteresandır. Filhakika mezkûr noktai nazar, büyük siyasette Türkiyeyi birinci

[8] Le Marquis d'Harcourt à M. le Duc Decazes, Londres, le 18 juillet 1877, D. D. F. I er s., II, p. 193.

[9] Khalil Pacha, Ambassadeur de la Sublime Porte à Paris, à Aarifi Pacha, Paris, le 21 juillet 1877; Arşiv.

[10] la seule médiation acceptée serait celle de l'Allemagne, et dans le cas où la Russie croirait devoir la demander. D. D. F., I. s., II, p. 197-98; Noailles, Ambassadeur de France à Rome, à M. le Duc Decazes, Castellamare, le 16 août 1877.

[11] Aufzeichnung des Hilfsarbeiters im Auswaertigen Amte von Kurowski, z. Z. in Varzin; Varzin, den 21. Juli 1877; G. P., II, S. 159, 160.

derecede ehemmiyeti haiz olmıyan bir memleket sayıp, aynı zamanda Avusturyaya karşı en mühim müvazene unsuru addettiği büyük komşusu Rusyayı, Türkiyenin cüz'î bir menfaati uğrunda da olsa, en ufak derecede bile incitmemeği hedef ittihaz edinen Bismarck'ın şark politikasına tamamen uygundur. Alman siyasetinin aynı istikameti daima mnhafaza ettiğini ilerde muhtelif vesilelerle yine müşahede edeceğiz.

Bir taraftan Ruslar kendi emellerine hizmet edecek haberler yaymaktan geri durmıyorlardı. Harp sahnelerinde ümidin fevkinde muvafakîyetler gösterip Çar ordularına hayli şiddetli darbeler indiren Türk ordusunun ve ricalinin kuvvei maneviyesini kırmak maksadiyle Rus taraftarı matbuat, İstanbulda Damat Mahmut Paşanın başında bulunduğu kuvvetli ve nüfuzlu bir zümrenin her ne bahasına olursa olsun harbe nihayet vermek istediği, zira bunların, harpten muzaffer çıktıkları takdirde Türk kumandanlarının akabinde memlekette Yeniçeri rejimini ihya edeceklerinden korkmakta oldukları, bundan başka Türk ordusunun işesi için İstanbulda para bulunmadığı ilâh. şeklinde neşriyatta bulunurken [12], diğer taraftan Ruslar yine aynı matbuat ile Çar ordularının; Türkiyedeki bütün hıristiyanların vaziyetini Rusyanın istediği tarzda garanti edecek bir vaziyet ihdas etmedikçe sulh aktetmeği akıllarından bile geçirmediklerini ilân ediyorlardı [13].

Bütün bu neşriyat ve dolaşan şayialar, muhtelif devlet adamları nezdinde endişeler uyandırmaktan hali kalmıyordu. İngiliz başvekili Lord Beaconsfield'in adamı olup tekmil şark buhranı esnasında Türk devlet adamlarını Avrupanın tazyıkına karşı, başvekinden aldığı direktif mucibince, gizlice mukavemete teşvik eden M. Buttler Johnston, her halde yine Beaconsfield'in işarı üzerine, en aşağı bir ay daha sulh veya mütareke tekliflerine yanaşmamalarını Türk devlet ricaline tavsiye etmekte idi. B. Johnston'ın ifadesine göre gûya o sıralarda Avrupada öyle hâdiseler cereyan edecekti ki siyasî vaziyet büsbütün Türklerin lehine dönecekti. İşte bu sebepten dolayı Rus taraftarı matbuat ve Rusyanın dostu olan devletler bugünlerde bir mütareke-

[12] Aleco P. à Server P., Vienne le 9 Août 1877, Arşiv. Bu haberi «Presse» namında rusofil bir Viyana gazetesi Londradan aldığı 8 ağustos tarihli bir telgrafa atfen neşretmiş ve sefir İstanbuldan almış olduğu 14 ağustos tarihli salâhiyetle bunu «un tissu d'absurdités» olarak yalanlamıştır.

[13] Sadullah Bey, Ambassadeur de la S. Porte à Berlin, à Server P., Berlin le 10 Août 1877. Norddeutsche Zeitnng'un aynı tarihli bir makalesi; Arşiv.

den ısrarla bahsetmekte imişler [14]. Johnston'un Viyana sefirimiz vasıtasıyla Sadrazama bildirdiği bu ümitbahş haberin mahiyet ve şumulünü izah edecek bir vesika maalesef elimizde mevcut değildir. Turhan Beyin yazdığına nazaran bu, o kadar mahrem tutulması icap eden bir şey idi ki kuriyeye veyahut telgrafa itimat edilmesi katiyen caiz olamayacağı cihetle bizzat Johnston İstanbula gidip Sadrazama meseleyi izah etmek üzere 14 eylülde Viyanadan hareket edecekti [15].

İstanbulda siyasi mahfiller, diğer devletlerin malûmatı olmaksızın Fransanın Babıâli ile Rusyayı doğrudan doğruya uyuşturmak için müzakerelerde bulunduğundan endişe etmekte idiler [16]. Halbuki hakikatte ne İngiltere ne de Avusturya-Macaristan, Fransanın yalnız başına böyle bir rol oynamasına razı olmayacakları gibi bizzat Fransa dahi, sulhü diğer bütün devletler gibi arzu etmekle beraber, onlardan ayrılıp tek başına kalmak niyetinde olmadığını kat'i surette ve resmen temin ediyordu [17]. Aynı zamanda Musurus Pş., bir İngilizden aldığı anonim bir mektupla, o günlerde Almanya tarafından bir mütareke teklif edileceğini, galip ihtimale göre Avusturyanın da bu teklifi tasvip edeceğini ve İngiltere hükûmetinin dahi Babıâliye muvafakat tavsiye etmek ihtimali olduğunu öğrenmişti. Fakat Türk devlet adamları, sefirin de tavsiye ettiği gibi, böyle bir muvafakatta bulunmağı çok mahzurlu ve hattâ tehlikeli buluyordu. Zira her şeyden evvel Rusyanın bu mütarekeden istifade ederek ordusunu tensik etmeğe vakit bulacağı ve sonra da mütarekeyi bozmakta güçlük çekmeyeceği kanaatinde idiler [18]. Hakikaten Rus ordusu ve kumandanları Pilevne önünde o kadar âciz bir hale gelmişlerdi ki bu muhteşem kalenin zaptı için Rumen ordusunun yardımına müracaat edilmek ve müttehit Rus-Rumen kuvvetlerinin kumandanlığına Rumanya Prensi Şarl'ı getirmek mecburiyeti hâsıl olmuştu. Bu vaziyet karşısında Rusların, askerî şereflerini kurtarmak için, mütarekenin bahşedeceği sükûnet zamanından istifade etmek istediklerine inanmakta Osmanlı hükûmeti tamamen haklı idi. Filvaki askerî hâdiseler

[14] Turkhan Bey à S. A. le Grand - Vezir, Vienne, le II septembre 1877, Arşiv.

[15] Turkhan Bey à S. A. le Grand - Vezir, Vienne le 14 septembre 1877. Johnston part aujourd'hui même pour Constantinople afin d'expliquer de vive voix à S. A. . . . ; Arşiv. Johnston'un İstanbulda Sadrazama ne söylediğini de maalesef bilmiyoruz.

[16] M. de Moüy, Chargé d'Affaires de France à Constantinople, au Duc Decazes, Therapia, 14 septembre 1877; D. D. F., I. s., II, p. 206.

[17] Le Duc Decazes à M. de Moüy, Paris, le 16 septembre 1877; D. D. F., I. s., II, p. 207.

[18] Musurus P. à Server P., Londres, le 20 septembre 1877; Arşiv.

Rusyada çabuk ve kolay zaferler bekliyen ateşli harp taraftarlarını inkisarı hayale uğratmış ve bedbin bir haleti ruhiye yaratmıştı. Hem herkes İgnatıyef'in Türk kuvvetleri hakkında vermiş bulunduğu yanlış ve aldatıcı haberler üzerine Rusyanın harbe sürüklendiğinden müşteki, girişilen bu maceradan pişman görünüyordu. Bizzat Çar ise cidden müşkül bir vaziyete düşmüştü, mağlûp sıfatıyla Petersburg'a dönmek, şahsının ve sülâlesinin mukadderatını tayin edebileceği hasebiyle, kendi için imkân haricinde idi. Çar Aleksandır, az zaman evveline kadar gütmüş bulunduğu büyük İslâvlık davalarından artık vazgeçmiş, Rusya için kabul edilebilir şerefli bir sulh zemini hazırlayıp harbi 1877 senesi içinde nihayete erdirmek emeline düşmüştü [19]. Petersburg'ta müfrit harp taraftarları pek ziyade azalmış olup mümkün olduğu kadar çabuk ve şerefle bu silâh kavgasını bitirmek talep edilmekte idi. Herkes Avrupanın bir tavassutunu kabul etmeğe müsaade bahşedecek derecede bir askerî muvaffakiyeti âdeta hasretle özlemekte idi. Böyle bir müsait ân gelince Ruslar, hakkında büyük sempati besledikleri Almanyanın bu hizmeti göreceğini hesaplamakta idiler [20].

Rusyadaki bu haleti ruhiyeye rağmen ne Almanya ve ne de müttefiki Avusturya-Macaristan, Türkiyenin lehine bir hareket demek olacağına kani buldukları bir tavassut teşebbüsüne, Petersburg hükûmeti tarafından bir müracrat vaki olmaksızın, girişmek niyetinde hiç değillerdi. Gastein'den Berlin'e dönmekte olan Bismarck ile Avusturya Hariciye Nazırı Graf Julius Andrassy 18 eylülde Salzburg şehrinde bir mülakat yaparak saatlerce siyasi meseleler üzerinde konuşmuşlardı [21]. Cereyan etmekte olan harpten mağlûp çıkarak Rusyanın Büyük Devlet olmak mevkiini kaybetmesini bilhassa Avusturyaya karşı arzu etmiyen Bismarck, Çarı içinde bulunduğu müşkül mevkinden kurtarmak için ona her hangi bir şekilde yardım edilmesi zaruretini Avusturya Hariciye Nazırına ihsas ettiğinde Andrassy, Şansölyenin Avusturyaya itimat etmesi lâzımgeldiğini ileri sürüyor ve muhariplere karşı kat'i bitarafılığı muhafaza etmek icap ettiğinde ciddî bir linsala ısrar ediyordu. Bu noktai nazarda netice itibariyle mutabık kalan iki devlet adamı tavassut hususunda şu iki noktaya karar veriyorlardı: 1 - Ne Avusturya - Macaristan, ne de Almanya harp

[19] Wertheimer, Graf Julius Andrassy, sein Leben und seine Zeit, Stuttgart, 1913, Bd. III, S. 8-9.

[20] M. de Laboulay, Chargé d'Affaires de France à St. Patersbourg, au Duc Decazes, St. Petersburg, 22 septembre 1877, D. D. F., I. s., II, p. 208.

[21] Schulthess' Eurupaeischer Geschichtskalender, Bd. 19, 1878, S. 143, 224. Wertheimer, Andrassy, III, S. 42.....

sahnesinde vaziyet kat'î şekilde değişmediği ve iki muhasım ordu savaşmağa daimî olarak nihayet vermiyecek surette karşı karşıya bulunduğu müddetçe tavassut etmek tecrübesinde bulunmıyacaklar. 2-Vakti geldiğinde tavassut münferiden değil, bütün bitaraf devletler tarafından yapılacak ve Avrupalı bir karakteri haiz olacaktır [22].

Diğer taraftan tavassut ve sulh şayiaları, birinci teşrin ayı zarfında pek kuvvetli ve yaygın bir hal kesbetmişti. Viyana gazeteleri, İngiltere ve Avusturya sefirlerinin, Alman arkadaşlarının da yardımı ile, İstanbulda Sadrazam nezdinde sulh için bir demarş yaptıklarını yazacak kadar ileri varıyorlardı [23]. Halbuki mezkûr sefirler İstanbulda katıyyen böyle bir harekette bulunmamışlardı [24]. Yine bütün Avrupa matbuatı İngilterenin, Babıâlinin kendine müracaatı üzerine, Rusya nezdinde tavassut teşebbüsünde bulunduğunu işaa ediyordu [25]. Vakıâ birinci derecede dahilî işlerle meşgul bulunan Paris'in siyasi mahafili, tam bu sırada vaki olan Kafkas cephesi Türk kumandanı Muhtar Paşanın Alacadağdaki muvaffakiyetsizliği haberini alınca, birdenbire alâkasını haricî işlere çevirerek Alacadağ maglûbiyetinin muharipler beyninde bir tavassuta yol açıp açmadığını mülâhaza etmeğe başlamışlardı. Bu sene için Asya cephesinde askerî harekâtın Türkler lehine hitama ermiş olduğu kanaati hâkim bulunduğu bir sırada Rusların beklenmedik bu muvaffakiyetleri mezkûr mülâhazayı bir dereceye kadar haklı kılıyordu [26]. Fakat Avrupa matbuatının bütün bu şayiaları bermutat hiçbir esasa istinat etmiyordu. İngiltere hükûmeti esas itibariyle bir fırsat düştüğü takdirde sulhü ve asayişî iade etmek için tavassuta çalışmak arzusunda olmakla beraber, henüz böyle bir fırsatın gelmediği kanaatinde olduğu cihetle o âna kadar ne kendi diğer devletler nezdinde ve ne de bunlar İngiltere nezdinde böyle bir teklifte bulunmamışlardı [27].

Resmî makamat böylece her şeyden tamamen bîhaber görünüp vaziyetin değişmemesi dolayısıyla şimdilik her hangi bir tavassut te-

[22] Turkhan Bey a Server P., 24, 9 1877; Arşiv : Tagespresse'nin 22 eylül tarihiyle emin bir membadan alıp neşrettiği bir telgrafa göre. Wertheimer, Andrassy, III, S. 43-44.

[23] Turkhan Rey à Server Pacha, Vienne, le 14 octobre 1877; Arşiv.

[24] Server P. à Turkhan Bey, 15 octobre 1877 ; Arşiv. L' assertion de la «Nouvelle Presse Libre» est complètement dénuée de fondement.

[25] Turkhan Bey à Server Pacha, Vienne, le 28 octobre 1877; Server P. à Musurus P., 28 octobre 1877; Arşiv.

[26] Paris sefarethanesinden 26 octobre 1877 tarihli Hariciye Nazaretine tahıirat ; Arşiv.

[27] Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 29 octobre et 1er novembre. 1877; Arşiv.

şebbüsünün müspet bir netice vermiyeceği kanaatini beslerken, matbuat daha ziyade ileri giderek devletler beyinde aşağıdaki esaslar dahilinde muhtemel bir tavassut için müzakereler cereyan etmekte olduğunu, İngiltere ile mutabık kalarak ve Avusturyanın müzaheretini ümit ederek Almanyanın yardımı ile İtalyan hükümetinin bu tavassutta ön ayak olacağını haber veriyordu: Karadağ'ın halen işgal etmekte bulunduğu arazinin Karadağ'a terkedilmesi; Bosna - Hersek'in ve Bulgaristanın otonomisi; Tuna ağzının beynelmilel bir komisyon kontrolü altında kalması şartıyla, Dobruca'nın Tunaya kadar uzanan kıtasının Rusyaya terkedilmesi; müttehit prensliklerin ve Sırbistanın istiklâli; Dobruca'nın Tuna, Karadeniz ve Trajan sûru arasında kalan kısmının Müttehit Prensliklere ilhakı; harp tazminatının kararlaştırılması [28].

Babîlide dahi sıhhatına inanılmıyan bu haberler yine hiçbir esasa istinat etmiyordu. Haberinin menşei olan Berlin'de gerek devlet adamları ve gerekse Kor-diplomatik mensupları hali hazırdaki vaziyet dahilinde hiçbir suretle tavassuta imkân olmadığı kanaatinde sabit idiler. Bunların fikrine göre bir tavassut teşebbüsü derpiş edildiği zaman her şeyden evvel iki alâkadar tarafın durumlarını göz önünde tutmak icap ederdi: Kendine muzaffer bir sulh temin edecek esaslı bir muvaffakiyeti henüz kazanmıyan Rusya, arzularını tatmin etmiyen bir sulh için her hangi bir tavassutu kabul etmiyecekti. Diğer taraftan haklarını sonuna kadar müdafaa etmeğe katıyen kararını vermiş bulunan Türkiye dahi harbin ilânından evvel reddetmiş olduğu şartları, bugün imza etmeğe asla razı olmayacaktı. Alman Hariciye Sekreteri (Nazırı) von Bülow, vaziyet hakkında Berlin kabinesinin noktai nazarını söylemek hususunda elân fevkalâde ketum davranıyor ve her hangi bir şahsî fikir dermeyan etmekten de imtina ediyordu. Buna rağmen, Avrupa müvazenesini yıkmağı istihdaf eden ve sulhu muhafaza etmek için elinden gelen her şeyi daima yapmış olan Türkiye gibi bir devlete karşı haksız olarak ilân edilmek suretiyle beynelmilel hukuku pervasızca ihlâl eden bir harbin uzamasına karşı Avrupanın lâkayt bir seyirci gibi kalmasının nekadar şayanı teessüf olduğunu Berlin sefirimizin von Bülow'e uzun uzadıya anlatması üzerine Hariciye Sekreteri, mutat ketumiyetini yine de tam mânasiyle bırakmaksızın, Alman hükümetinin noktai nazarına göre sulhun tekrar teessüsü Bulgaristanda yapılacak kat'î bir muharebeye veyahut muhariplerin bu hususta izhar edecekleri ciddî bir arzuya bağlı olduğunu ihsas

[28] Nasri Bey à Server Pacha, Paris, le 30 octobre 1877; Havas'ın 22 teşrinievvel tarihli bir telgrafi. Server Pacha à Sadullah Bey, le 3 Novembre 1877; Arşiv.

ediyordu. Sefir Sadullah Beyin de doğru olarak gördüğü gibi, Rusya-ya karşı hayırhahane bir bîtarafılık siyaseti takip eden Almanyanın tekml Rus arzu ve emellerine aykırı olan her hangi bir tavassut teklifinde bulunmayı asla kabul etmeyeceği aşikârdı. Alman siyaseti bu istikametini muhafaza ettikçe, Bismarck politikasının tazyığı altında bulunan diğer Avrupa devletlerinin dahi bizi bu müşkül mevkiden kurtaramıyacağını, harbe takaddüm ve onu tüküp eden hâdiselerin Avrupa devletlerinden ciddî bir yardım ümidinin hemen hemen olmadığını bize ispat etmiş bulunduğunu hükûmetine hatırlatan Sadullah Bey, bizim davamızın yalnız ve yalnız silâhlarımızın muvaffakiyeyetine bağlı olduğu kanaatinde idi [29].

Alman kabinesinin sulha avdet etmek için lüzumuna kani olduğu iki halden birincisi, yani Bulgaristanda kat'î neticeli bir muharebenin vukuu, muhakkak ki mâkul ve tabîî idi. Fakat ikinci hal, yani sulhun muharipler tarafından buna kavuşmak hususunda gösterilecek ciddî bir arzuya mütevakkıf bulunduğu iddiası, Babîâliye karşı haksız bir itham idi: Daha buhranın başlangıcındanberi Osmanlı Hükûmeti daima sulhun muhafazasını arzu etmiş ve memleketin istiklâl ve hakimiyet haklariyle telifi kabil olacak her türlü muahedeyi imza etmeğe amade olduğunu mütemadiyen cihana ilân etmiş durmuştu. Esasen Rusya resmen harp ilân edince bütün dünya bu harbin haksız bir tecavüz teşkil ettiğinde müttefik idi. Her zaman olduğu gibi şimdi dahi Babîâlîde ciddî ve samimî bir barış arzusu mevcut olup hakimiyet ve istiklâline halel getirmeyecek mahiyette her türlü anlaşmayı imza etmekte, eğer buna imkân bulsa ve devletlerce yapılacak müessir bir yardımdan emin bulunsaydı, bir ân bile tereddüt etmeyecekti. İşte Büyük Devletlerden istediği de böyle bir yardımdan başka bir şey degildi [30]. Lâkin Sadullah Beyin, hükûmetinin bu noktai nazarını Berlin hükûmeti nezdinde bir kere daha tekrar etmesi de yine bir faide temin edemiyor, Alman siyasetinin bir kere tuttuğu yoldan zerre kadar olsun inhirafına müessir olamıyordu. Bismarck Almanyanın hemhudut Rusya ile idamesini zazarî telâkki ettiği münasebetleri tekml Türkiyeden çok daha mühim addediyor [31] ve Rusya ile Almanyanın arasını lüzumsuz olarak bulandırabilecek şekilde her hangi bir tavassutun mevzuubahs olamıyacağını ileri sürüyordu. Rus ilerlemesi karşısında menfaatlerinin haleldar olmasından kuşkulananup

[29] Sadullah Bey à Server Pacha, Berlin, le 9 Novembre 1877; Arşiv.

[30] Server Pacha à Sadullah Bey, 20 novembre 1877; Arşiv.

[31] «Unsere Verhaeltnisse zu Russland waeren uns bei den weiten Grenzbeziehungen zu diesem Reiche viel wichtiger als die ganze Türkei»; G, P. II, s. 16.

çoktanberi araya girmek temayülünü gösteren Avusturyanın kuvvetle tahmin ettiği gibi, başka bir devletin nihayet tavassutu üzerine alacağı ihtimalini ise Bismarck katıyyen varit görmemekte idi. Çünkü böyle bir hareket Rusyayı tazyik demek olacağından, Rusların mukavemetlerini daha ziyade arttırmış olacaktı. Şansölye, Türkiye ile Rusya arasında Avusturyanın menfaatlarına dokunacak mahiyette doğrudan doğruya bir sulh aktedilebilmesini de aynı veçhile filen ihtimal dışında tutuyordu. Zira muharip iki devletin noktai nazarları bida-yette birbirinden çok farklı olacağı muhakkak idi. Türkiye ise Rusların ağır şartlarına boyun eğmeden evvel diğer hükûmetlere vaziyeti bildirmek için vakit bulacak ve bunları müzakerelere iştirak ettirecekti. Eğer Rus talepleri, Türkiyenin kimseye sormaksızın hemen kabul edebileceği bir mahiyette olacak olursa, bunların Avusturyanın menfaatlerine mugayir olamayacağını kabul etmek icap ederdi ki bu takdirde hiçbir mesele kalmamış olacaktı [32].

Esas itibariyle Alman siyasetine tâbi olan Avusturyanın resmî noktai nazarı Almanyanınkinin hemen hemen aynı idi: Rusların Balkanlarda nail oldukları muvaffakiyet, Avusturya hükûmetini, takip edegeldiği bitaraflık politikasından ayıramıyor, bilhassa Macaristanda efkârı umumiye ve parlamentoda mebusların, ya harbe müdahale veyahut tavassut etmek suretiyle Rusların ileri hareketini durdurmak için hükûmetin harekete geçmesi lâzımgeldiği hususunda gösterdikleri heyecan, nümayiş ve gayretler Andrassy'ye bir türlü müessir olamıyordu. Hükûmet, Sırbistanın da Türkiye aleyhinde harbe iştiraki ile daha ziyade vahamet kesbeden Balkanlardaki vaziyeti, henüz Avusturya-Macaristan için siyasetini değiştirecek derecede tehlikeli addetmiyordu. Gazetelerin esassız olarak işaa ettikleri tavassuta gelince, Andrassy buna Türkiye veyahut Rusya tarafından doğrudan doğruya bir müracaat vaki olmadıkça hiçbir suretle teşebbüs edilmeyeceği, edilse bile hali hazıraskerî vaziyet dolayısıyla bunun akamete mahkûm olduğu fikrinde idi [33].

Ortalıkta yalnız tavassut şayiaları değil, aynı zamanda Osmanlı hükûmeti ile Rusya hükûmeti beyninde doğrudan doğruya bir anlaşma aktedilmekte olduğu hakkında da bir şayia dolaşmakta idi. Bu takdirde menfaatleri en ziyade haleldar olacak olan devletlerden biri İngiltere idi. Filhakika bu memlekette böyle bir endişe hissedilmekte

[32] Graf Herbert von Bismarck an den Staatssekretaer des Auswaertigen Amtes von Bülow, Varzin, den 25. November 1877; G. P. II, N. 298, S. 160-161.

[33] Essad Bey à Server Pacha, Pesth, le 11 novembre 1877; Andrassy ile bir mâlâkat. Halil Bey à Server Pacha, Pesth, le 25 novembre 1877; Arşiv.

idi. Harbin başlangıcındanberi Türkiyeye karşı hiç olmazsa şeklen dostane bir siyaset takip edip her zaman manevî yardımını esirgemiyen ve bu ânda dahi yakında Rus istilâsına karşı daha aktif bir siyaset takip etmek maksadiyle bir plân hazırlamakla meşgul olduğunu bildirmiş olması dolayısıyla her zamankinden daha fazla ümit veren [34] İngiltere hükûmetini, Babıâli teskin ve daha ziyade müzaheretini temin etmeği lüzumlu addediyordu. Bunun üzerine Türkiye, İngiltereyi işin içine karıştırmadan katiyyen Rusya ile sulh yapmağı tasvîp etmiyeceğini vadeder yolda Londrada resmen teminat vermek üzere sefirini memur ediyordu [35].

Açıkça verdikleri konferanslarda Lord Beaconsfield ile Lord Derby arasında bit fikir ayrılığı sezen Babıâli, İngilterede Türkiyenin bir tavassutu kabul etmek istemediği kanaatinin hâkim olduğunu teesürle karşılıyor ve bilâkis Türkiyenin bir zaman evvel İngiltereye tavassut etmesi için müracaatte bulunduğunu, fakat Büyük Britanya hükûmetinin bu hususta ilk adımı atamıyacağı, ancak başka bir devlet teşebbüs ettiği takdirde kuvvetle yardım edeceği cevabını verdiğini hatırlatmak lüzumunu hissediyordu [36]. Hakikaten Başvekil ile Hariciye nazırının nutukları arasında, bizzat Lord Derby'nin de itiraf ettiği gibi, bir fikir ayrılığı mevcut idi. Başvekil aktif bir siyaset takip etmek taraftarı olduğu halde nazır, bu âna kadar takip edileğelen Türkiyeye karşı dostane bîtraflık siyasetine devam edilmesi ve aktif bir siyaset takip etmenin henüz zamanı gelmediği fikrini ileri sürmüştü. Lord Derby bir tavassut teşebbüsünün de, hali hazır vaziyette Ruslar tarafından reddedileceğini bildiği için, katiyyen aleyhinde idi [37]. İngiltere hükûmeti Babıâliye bu senenin sonuna kadar Rus istilâsına şidetle mukavemet etmeği tavsiye ve gelecek sene Büyük Britanyanın müessir bir şekilde yardım edeceğini defeatle vad ediyor, fakat bu sene bitmeden evvel Ruslar İstanbul yolunu kendilerine açmağa muvaffak oldukları takdirde İngilterece ciddi bir şey yapabilmenin pek müşkül olabileceğini de ihtar ediyordu [38].

Harp sahnesinde vaziyetin vahametini gören Babıâli, daha 24

[34] Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 25 et 28 novembre 1877 ;

Arşiv.

[35] Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 27 novembre 1877; Arşiv. Server Pş.'nin Londraya bu telgrafı elimizde maalesef yoktur, Böyle bir talimatın verildiği ancak Musurus Pş.'nin mezkûr telgrafından anlaşılmaktadır.

[36] Server Pacha à Musurus Pacha, le 3 décembre 1877; Arşiv,

[37] Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 4 et 8 décembre 1877; Arşiv.

[38] Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 25 novembre 1877; Server Pacha à Musurus Pacha, le 3 décembre 1877; Arşiv.

ikinciteşrinde harbi sonuna kadar devam ettirmeğe, memlekette umumî seferberlik ilân ile 150000 kişilik bir ihtiyat ordu teşkiline, devletin hıristiyan tabaasını teslih etmeğe ve Afrika ile Asyadaki bütün islâmlara dini tehdit eden tehlikeye karşı yardıma koşmaları için bir beyanname neşretmeğe karar vermişti [39]. Bütün bu enerjik tedbirlere rağmen hükûmet cephenin artık tutulamıyacağını da anlamıştı. Rusların Edirneyi işgal edip İstanbula doğru yürümleri ihtimaline karşı İngilterenin ne yapmak niyetinde olduğunu soran sefirimize Lord Derby, bu takdirde hükûmetinin muhakkak müdahale edeceği, fakat Rusların daha ileri gitmeksizin Edirne'de tevakkuf edeceklerini zannettiği cevabını veriyordu [40]. Anlaşıyor ki Londrada Rusların, İngiltere ve Avusturya - Macaristanı müdahaleye icbar edecek derecede ileri varmayacaklarına ve muayyen bir hedefe vardıkları zaman duracaklarına inanılmaktadır.

* * *

Harp devam ettiği esnada hemen hepsinin gayri resmî olduğunu şimdiye kadarki izahatımızla tesbit ettiğimiz muhtelif sulh ve tavassut şayialarını bu şekilde mümkün mertebe hulâsatan gözden geçirmiş oluyoruz. Şimdi ise Babıâlinin Avrupa devletlerine tavassut etmeleri için resmen müracaat etmek ıztırarında kaldığını görüyoruz. Bundan sonra da sulh ve tavassut meselesinin resmen ve diplomasi müzakere safhalarını takip edeceğiz.

Osmanlı hükûmetini tavassutları için Avrupa devletlerine müracaate sevkeden hâdiseye, hemen şimdi kısa bir nazar atfetmekle iktifa edeceğimiz gibi, cephelerde askerî vaziyetin ümitsiz bir şekilde fenalaşması olmuştur.

Aylardanberi gösterdiği büyük Türk kumandanlarına mahsus meharef ve celâdeti ile bütün dünyayı heyecan içinde bırakıp daha temmuz ayında General Gurko'nun Balkanları aşmak suretiyle elde ettiği muvaffakiyeti filen neticesiz ve Bulgaristan ile Dobrucadaki Rus askerî kuvvetlerini muattal bırakan ve böylece Rusların pek kısa bir zamanda İstanbul üzerine yürümek hulâsalarını suya düşürerek teknil harbe bambaşka bir veçhe veren Pilevne kahramanı Gazi Osman Paşa, 143 günlük bir mahsuriyetten sonra 10 birincikânun 1877 tarihinde defeatle mağlûp ettiği faik Rus - Rumen kuvvetlerine teslim olmağa mecbur kalmıştı. Her türlü imdattan nâhak yere mahrum bırakılan Osman Paşa, soğuk, erzak, mühimmat ve harp malze-

[39] Schulthess' Geschichtskalender, Bd. 18, S. 417.

[40] Musurus Pacha à Server Pacha, le 8 décembre 1877; Arşiv.

mesi fıkdanı yüzünden daha fazla Pilevnede kalabilmenin imkânsız olduğunu anlayınca, aynı vaziyete düşen birçok kumandanlar, meselâ 1870-71 harbinde Metz kalesinde teslim olan general Bazaine gibi son bir kurtuluş tecrübesi yapmaksızın silâhlarını bırakmamış, Rus muhasara hatlarını yarıp Vidin'e ricat etmek maksadiyle kahir derecede bir faikiyeti haiz bulunan düşmanlarının üzerine yıldırım sürati, Türk cesareti ve hakikî bir kumandan mehareti ile atılarak beş saat süren kanlı bir döğüşmeden sonra bizzat yaralanmasını müteakip mücadeleden vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu hareketinden dolayı millî tarihimizde ve bütün cihan harp tarihinde en mümtaz bir mevki işgal ederek ebediyen yaşıyacak olan Gazi Osman Paşanın Pilevne'yi müdafaası nekadar şanlı ise, onun cesareti de o derecede şanlıdır. O büyük kumandan, her müşkül ânda kendini gösteren Türk dehâsının askerî sâhada bir mümessili sıfatını kazanmağa bihakkın lâyiktir. Gerek düşmanlarının ve gerekse dostlarının kendine karşı gösterdikleri takdir ve ihtiram ve nihayet en iyi miyar olan halk destanları ve türkülerinin böyle bir kahramanı ebedileştirmeleri tamamiyle yerinde olup onun büyüklüğüne kâfi derecede delil teşkil ederler.

Osman Paşa ordusunun zıyaı İstanbulda son ümitlerin de zail olmasına âmil oldu. Pilevnenin sukutu ile Ruslar, 100000 kişiden fazla bir kuvveti Balkanlardaki sair kuvvetlerine katarak İstanbul üzerine yürümek fırsatını elde etmiş bulunuyorlardı [41]. Bir yandan Süleyman Pş. ağustos ayının sonlarında Şıpka geçidi önünde uğradığı muvaffakiyetsizlikten sonra 4 birincikânunda tekrar Rus Veliahdinin kumandasındaki kuvvetlere taarruz etmiş, fakat küçük bir muvaffakiyetten sonra taarruzu durdurmrğa mecbur kalmıştı [42]. Diğer yandan Kafkas cephesinde Muhtar Pş.'nin Rnslara indirdiği ilk darbeler katî mahiyette olamamıştı. Takviye edilen Rus kuvvetleri 18 ikinciteşrinde hücum ile Kars kalesini zaptetmeğe muvaffak olmuşlar, sonra Erzurum önüne gelerek burada da Muhtar Paşayı mağlûp etmişlerdi [43].

İşte bu mütevali mağlûbiyetler Babıâlîde artık mukavemet ümidini tamamiyle izale etmişti. Bu vaziyet karşısında naçar kalan Osmanlı hükûmeti 12 ikinciteşrin 1877 tarihinde bir sirküler depeş ile Büyük Devletlere müracaat ederek bunların tavassutunu kabul etmeğe hazır olduğunu resmen bildiriyordu. Bununla beraber Babıâlî her ne bahasına olursa olsun bir sulh elde edebilmek için her şeye katlanmağa

[41] Schul. Geschkldr., Bd. 18, s. 418.

[42] Schul. Geschkldr., Bd. 18, s. 417.

[43] Schul. Geschkldr., Bd. 18, s. 416-17.

razı değildi. Mezkûr sirkülerde deniliyor ki: Hâdiselerin böyle bedbahtane inkişafında Türkiye hükûmeti katiyen mesul değildir. Bilâkis harbin önüne geçmek için elinden gelen her şeyi yaptığına dair vicdanen tamamiyle müsterihdir. Hükümdarının daveti üzerine İmparatorluğun tekmil tabaası, tehdit edilen memleketini kahramanca müdafaya koşmuştur. Rus tecavüzünün sebebi Osmanlı tabaasından bazı milletlerin hallerinin ıslah edilmiş olduğunu görmek değil midir? Babîâli ise idare sistemini yeniden organize etmeğe ve cins ile mezhep tefrik etmeksizin bütün tabaasının arzularını tatmin etmeğe matuf olan faydalı ve pratik reformları bütün memlekete tatbik etmeğe karar vermek suretiyle Rusyanın bu arzusunu daha önceden yerine getirmiş bulunmaktadır. Bu reoganizasyonun temelini, Sultanın bahşedip herkesin sevinçle karşıladığı Kanunu Esasî teşkil etmektedir. Rusyanın arzu ettiği gibi yalnız bazı vilâyetlerde tatbik edilecek olan kısmî bir reform, hakikatte muhtelif cins ve mezhepten olan halkı birbirine düşürmek demek olacaktır ki, bu da tabiatıyla isyanlara müncer olacaktır.

Bundan sonra hükûmet, aynı sirkülerde, eğer Kanunu Esasînin ve İstanbul Konferansında vadettiği reformların tatbikından devletlerce şüphe ediliyorsa, bu hususta samimî olduğuna dair tekrar garanti veriyor ve Avrupayı bu garantiden malûmattar olmağa davet ediyordu. Mevut reformların tatbikına imkân vermeyen yegâne maniin harp içinde bulunmak olduğunu ileri sürdükten ve harbin yalnız reformları tatbik bakımından değil, en faal unsurlarının askerde bulunması sebebiyle memleketin umumî inkişafı ve refahı ve devlet hazinesine yüklediği ağır yükler bakımından dahi felâketimiz olduğunu uzun uzadıya izah ettikten sonra hükûmet bütün membalarının bitmiş olmadığını, istiklâl ve tamamiyeti mülkiyesi için sonuna kadar dayanmağa ve her fedakârlığa katlanmağa amade olduğunu, fakat mümkün olduğu takdirde daha ziyade kan dökülmesine mâni olmak emelinde olduğunu, harbin başındanberi fütuhât yapmıyacağını defeatla ilân eden Çar Aleksandır ordusunun askerî şerefının kurtulmuş olduğunu, her iki ordunun da harp sahalarında müteaddit zaferler kazanmış bulunduğunu, şu halde iki İmparatorluk memleketlerinin de harabisine devam etmenin artık mânasız olacağını, binaenaleyh tarafeynin de şerefine halel gelmeksizin bir sulh akdetmek zamanının gelmiş olduğu kanaatinde bulunduğunu ilâve ederek insaniyet namına Avrupa devletlerinin hakkaniyet hislerini müharipler beyninde tavassuta davet ediyor ve bu teşebbüsün hüsnü kabul edileceği ümidini izhar ediyordu [44].

[44] Server Pacha aux Représentants de la Sublime Porte à Paris, Londres, Vienne, Berlin et Rome; le 12 décembre 1877; Arşiv.

Osmanlı Hükûmeti tarafından yapılan bu müracaatın Avrupa devletlerince kabul edilmesi ihtimali pek zayıf idi. Çünkü Babîali esbabı mucibeyi esas itibariyle İstanbul Konferansı başladığı anda ilân ettiği Meşrutiyete ve Kanunu Esasiye istinat ettirmekte idi. Bu esaslar dahilinde, Andrassy'nin de Viyana sefirimize şahsî ve gayri resmî fikri olarak söylediği gibi [45], Avrupa devletlerinin tavassuta yanaşmak istemeyecekleri muhakkak gibi idi. Zira devletler, bu takdirde bir defa vermiş oldukları bir kararı geri almak mevkiine düşmüş olacaktı. Hakikatte hali hazır harbin sebebi, İstanbul Konferansında ve daha sonra Londra Protokolü ile Avrupa devletleri tekliflerinin mütemadiyen ve her defasında Kanunu Esasî ileri sürülerek reddedilmiş olması değil mi idi? Şu halde nasıl olurdu da her tarafta orduları mağlûp olan bir devletin lehine harpten evvelki esaslar dahilinde sulh tavassutuna teşebbüs olunabilirdi? Binaenaleyh Babîali muvaffakiyet için doğru olmıyan bir yoldan yürümeğe başlamış oluyordu, Vakıâ Osmanlı hükûmeti, Avrupayı reformları tatbik edeceğine dair verdiği garanti ve Kanunu Esasiden malûmattar olmağa davet etmesi ile, reformları tatbik hususunda aldığı kararın katiyyen ciddi olduğunu, Avrupa kabineleri ilânındanberi Kanunu Esasiyi bir hayal addetmişlerse bugün bunun bir realite olduğunu cihanın bilmesi icap ettiğini, tatbikının artık şüpheden âri olduğunu ve Avrupanın talep ettiği şekilde kısmî ve istisnâî reformların tehlikelerini ve bu taleplerin Paris Muahedesi ahkâmına mugayir olduğunu tebarüz ettirmek istemiş [46] ve bu hareketiyle Paris muahedesindeki Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu dahilî işlerine karışmıyacaklarına dair hükümüne hâlel gelmeyeceğini zannetmişti. Fakat Avrupayı Kanunu Esasînin ilânından haberdar olmağa davet etmesiyle Babîali, Andrassy'nin de ikaz ettiği gibi, tamamen gayri siyasî hareket etmiş ve Avrupa devletlerine memleketin dahilî işlerini mütemadi kontrole kendiliğinden yol açmış bulunuyordu [47]. Teşebbüsünün bu mânada kabul edildiğini gören Osmanlı hükûmeti, ancak Devletlerin kendi hükümlerinde sabit kalmaları dolayısıyla harbin facialarına bigâne seyirci kalmalarını teessüfle kaydediyor, lâkin onları ikna yolunda

[45] Essad Bey à Server Pacha, Vienne le 16 décembre 1876; Arşiv.

[46] Server Pacha aux Représentants de la Sublime Porte à Londres, Rome ; le 18 décembre 1877; Arşiv.

[47] La Sublime Porte en invitant les Puissances à prendre acte de la constitution agit impolitiquement en ce sens qu'elle consacre ainsi d'avance un contrôle incessant de l'Europe dans les affaires intérieures du pays; bak: ayak notu 45.

gösterdiği bütün gayretlere rağmen zihniyetlerini değiştirmeye muvaffak olamıyordu [48].

Filhakika mezkûr sirkûler Büyük devletler kabineleri üzerinde Babıâlinin ümit ettiği tesiri yapamadı. Herbiri bir ân evvel karar verip cevap vermekte istical göstermiyor, bilâkis diğer kabinelerin onu nasıl karşılayacaklarını ve nasıl hareket edeceklerini beklemeği tercih ediyordu. Yalnız Avusturya ile müstesna, diğer hükûmetlerden hiçbirisiyle her hangi bir şekilde istişareye veya fikir teatisine lüzum görmeksizin [49] ilk cevabı veren Alman hükûmeti olmuştur. Türklerin böyle bir müracaati vukuunda ne yapılması lâzımgeldiğini esasen evvelce tesbit etmiş olan [50] Bismarck, yine komşusu Rusyaya karşı takip ettiği bitarafılık siyasetinin bir tavassuta cevaz vermediğini ileri sürerek Türklere, eğer cidden sulhu istiyorlarsa, bizzat Rusyaya müracaat etmeleri daha doğru olacağını tekrar edilmesini von Bülow'e emrediyordu. Bismarck'ın fikrine göre iki büyük devleti harbe sevkeden sebepler hakkında hüküm vermek Almanyanın işi olmadığı gibi o Rusyanın harbe devam edip etmiyeceğine de karışamaz [51]. Hattâ Alman hükûmeti, büyük devletlerden birinin mümessiline cevaben, Rusyanın sulh şartlarını bilmediğini ve Prens Bismarck'ın bilmek te istemediğini resmen bildirmişti [52]. Türklerin bu komünikasyonunu pek enteresan bulduğunu vederhalhem İmparatora ve hem de halen Varzin'deki sayfiyesinde bulunan Bismarck'a isal edeceğini tevdi ettiği esnada sefirimiz esöyliyen von Bülov [53], 16 birincikânun 1877 tarihinde Sadullah Beyi sureti mahsusada davet ederek hükûmetinin mahut sirkûlere resmî cevabını bildiriyordu: İmparator sülhun avdetini şiddetle arzu etmekle beraber bu âna kadar takip ettiği bitarafılık siyasetini ihlâl edecek bir tavassuta girişerek Babıâlinin arzusunu yerine getiremeyecektir. Bu hareketinden dolayı İmparator hazretleri sulhun yeniden teessüsünde alâkadar değilmiş gibi telâkki edilmeyeceğini ümit etmektedir. Von Bülow, eğer Türkler Berlin kabinesinin tavsiyesini arzu ediyorlarsa, doğrudan doğruya Rusyaya müracaat etmelerini tavsiye edeceğini ilâve ediyordu [54].

[48] Server P. à Essad Bey. le 27 décembre 1877; Arşiv.

[49] Sadullah Bey à Server P., Berlin, 16 décembre 1877; Arşiv.

[50] Bak : Sahife 7, 8.

[51] Graf Herbert v. Bismarck an Herrn v. Bülow, Varzin, den 15. Dezember 1877; G. P., II, Nr. 299, s. 161-62.

[52] Sadullah Bey à Server P., Berlin, le 16 décembre 1877; Arşiv.

[53] Sadullah Bey à Server P., Berlin, le 14 décembre 1877; Arşiv.

[54] Sadullah Bey à Server P., Berlin, le 16 décembre 1877; Arşiv.

Avusturya - Macaristan İmparatorluğu hükûmetinin noktai nazarı da hemen hemen Almanyanınkinin aynidir. Sirküler telgraftan kendisini haberdar eden Viyana sefirimize, sulhun avdetini şahsen şiddetle arzu ettiğini, fakat bu kadar mühim bir meseleyi İmparator Hazretlerine arz etmeğe mecbur olduğunu, İmparatoru ise birkaç güne kadar görmek kabil olmayacağını, binaenaleyh katî cevabını bugünkü veremeyeceğini, fakat birkaç güne kadar bunu yapmak mümkün olacağını vadeden Andrassy [55], çok geçmeden Berlin ile mutabık kalarak böyle bir tavassuta tevessül edemeyeceği kararını alıyordu [56]. Esasen Avusturya hükûmetinin başka türlü bir karar vermesi de beklenemezdi. Çünkü Avusturya ile Rusya arasında, bu harbin muhtemel neticeleri karşısında iki devletin ne yapacakları hakkında evvelce gizli anlaşmalar yapılmıştı. Bunlardan birincisi 8 temmuz 1876 tarihinde Reichstadt'ta aktedilmiş olan bir gizli anlaşma idi [*]. Bu mukavelede Osmanlı Devleti ile Sırbistan ve Karadağ arasında cereyan etmekte olan harbin ihdas ettiği vaziyet karşısında halen her iki devlet te müdahale etmeyeceklerini ve bilâhire vaziyet değişirse yekdigeriyle istişare edeceklerini karşılıklı temin ediyorlardı. İstikbalde ise: Eğer Türkler muvaffak olurlarsa bunları durdurmak ve neticede Sırbistan'da statükoyu muhafaza etmek için iki devlet müştereken çalışacaklardı. Bosna-Hersek için de Berlin Memorandumunun çizdiği programın veyahut hiç olmazsa Girid hıristiyanları hakkında tanzim edilen rejimin tatbik edilmesi için yine her ikisi İstanbulda müştereken çalışacaklardı.

Fakat hıristiyanlar Osmanlılara galip geldikleri takdirde harbin neticelerini tanzim hususunda iki devlet yine anlaşarak hareket edeceklerdi. Bunlar Balkanlarda büyük bir İslâv devletinin teşekkül etmesini tasvip etmeyecekler, lâkin Karadağ Hersek'i ve Adriyatik denizinde bir limanı, Sırbistan da eski Sırbistan ve Bosna'nın bir kısmını ilhak edebileceklerdi. Ancak bu takdirde Avusturya, Türk Hırvatistanı ile hudutları bilâhire tesbit edilecek olan Bosna'nın bazı kısımlarını, Rusya da Besarabya'nın 1856 Paris muahedesiyle kendinden ayrılan parçasını ilhak edebileceklerdi.

Yine Balkanlarda tahaddüs edebilecek vaziyete dair Rusya ile Avusturya arasında ikinci bir gizli anlaşma 15 ikincikânun 1877 tarihinde Budapeşte'de imzalanmıştı [**]. Burada, eğer o esnada cere-

[55] Essad Bey à Server Pacha, Vienne, le 16 décembre 1877; Arşiv.

[56] Sadullah B. à Server P., Berlin, 18 décembre 1877; Arşiv.

[*] Vesika 1.

[**] Vesika 2.

yan etmekte olan İstanbul Sefirler Konferansı müspet bir neticeye vâsıl olmazsa ve bunun üzerine Rusya münferiden Türkiye aleyhine harekete geçecek olursa Avusturya Rusyaya karşı hayırhahane bir bitarafılık vaziyeti takınacağını ve elinden geldiği kadar diğer devletlerin müştereken işe müdahale etmelerine veya *tavassuta geçmelerine* mâni olacağını vadediyordu. Sonra yine aynı mukavele mucibince, bu harp neticesinde Osmanlı İmparatorluğu inhilâl edecek olursa bütün meseleler o zaman yapılacak hususî bir anlaşma ile halledileceklerdi.

Yine aynı tarihi taşıyan bir « Convention additionnelle » de, esas gayeleri hıristiyanların vaziyetini iyileştirmekten ibaret olup Avrupa muvazenesini değiştirecek şekilde fütuhât yapmak ve arazi ilhak etmek niyetinde olmıyan iki devletin, yani Avusturya ile Rusyanın bilâhire vaziyete göre muhtemel olarak ilhak edecekleri yerler tesbit edilmektedir [***]. Şuna nazaran Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı, Sırbistan ile Karadağ'a verilecek kısımları hariç olmak üzere katî hudutları bilahere iki devlet tarafından tesbit edilecek olan Bosna-Hersek'in geri kalan kısmını ilhak edecek; Rusya İmparatoru ise Avrupada 1856 dan evvelki hudutlarını bulmak için Besarabyayı alacaktı. Yine buna göre harp neticesi olarak Osmanlı Devletinin inhilâli veya büyük bir teritoryal tebeddülün vukuu meseleyi büyük devletlere intikal ettirir ve bunun halli onların müşterek bir kararına talik kılınırsa, iki devlet diploması sâhasında yekdiğerine yardım edeceklerdi [****].

Görülüyor ki Avusturya ile Rusya arasında bu gizli anlaşmalarla iki devletin mustakbel harpte menfaatleri ve hattâ hareketleri tesbit edilmiş ve bu menfaatlerin temini için de müteakabil yardım vadedilmişti. Hattâ Avusturya Osmanlı Devleti ile Prusya beyninde diğer devletlerin bir tavassutuna bile mâni olmağa çalışacağına da söz vermiş bulunuyordu. Demek ki Avusturyanın menfaati aynı zamanda Rusyanın galebesinde görülüyordu. Binaenaleyh Andrassy şimdi başka türlü hareket edip te Rusyaya karşı cephe almak şeklinde telâkki edileceği muhakkak olan böyle bir tavassuta girişmek suretiyle bizzat kendi imzaladığı mukavelelere sadık kalmazlık yapamazdı. Aksi takdirde Rusyanın muvaffakiyetini durdurmakla hem Rusyayı darıltmış

[***] Vesika 3.

[****] Mevzuubahs olan mezkûr üç anlaşma zaman itibariyle her ne kadar daha gerilere ait ise de bu buhran esnasında Avusturyanın hattâ hareketi için gayet mühim olduğu cihetle esaslı maddelerini ihtiva eden birer kopyasını, başka yerlerde neşredilmiş olmalarına rağmen, vesika olarak etüdün sonuna ilâve ediyoruz; bak : vesika No. 1, 2, 3.

olacak, hem de, daha mühim olarak, Rusyanın tam bir galebesine bağlı olan kendi menfaatlarina mugayir hareket etmiş olacaktı.

Bununla beraber Andrassy İstanbula resmen cevap vermekten daha bir müddet imtina ediyordu [57]. Bunun sebebi, sefirimizin aldığı malûmata göre, Andrassy'nin evvelâ Alman noktai nazarından ayrılmak istememesi ve saniyen de İngilterenin hakiki maksatlarını katiyetle bilmemesidir [58]. Nihayet 27 birincikânunda Andrassy resmen cevap veriyordu: Sulha müncer olacak bir tavassut teşebbüsüne esas teşkil edecek mahiyette olmıyan Babıâlinin 12 tarihli sirküleri üzerine dahi Avusturya, ötedenberi takip ettiği bîtarafılık siyasetini, kabulü takdirinde sulh şartlarını formüle etmeğe de mecbur kalacağı cihetle, değiştirmeyecektir. Bununla beraber Avusturya - Macaristan hükûmeti muharipler arasında bir gûna başlayacak olan sulh müzakerelerine iştirak ve aynı zamanda zamin ve hemhudut bir devlet sıfatıyla, Yakın Şarka ait meselelerin tanziminde kendine düşen meşrû nüfuzunu kullanmak hakkını muhafaza eder.

Osmanlı hükûmeti Andrassy'nin bu vadini memnuniyetle harşılıyor ve devletin istiklâl ve tamamiyetini garanti eden Paris Muahedesi hükümlerine yine herkese hürmet ettirmekte Avusturyanın nüfuzunun büyük rol oynıyacağı ümidini izhar ediyordu [60].

Fransa hükûmeti sirküler depeşi, harbin ortaya çıkardığı muhtelif meseleleri katî ve devamlı bir surette halletmeği şiddetle arzu ettiğini ve bu hususta sırası gelince birlikte çalışacağını izhar ederek karşılardı; lâkin resmî ve katî cevabını diğer kabinelerle fikir teatisi yaptıktan sonraya tehir etmişti [61]. O günlerde Paris'te yeni teşekkül eden kabinenin Hariciye Nazırı Mr. Waddington'u ilk defa olarak ziyaret eden Paris sefirimiz Ârifi Paşaya bütün sempatilerini ve sülhun iadesi hususundaki samimî arzusunu izhar etmekle beraber, aldığı haberlere göre Rusyanın bir tavassutu kabul etmeyeceği anlaşılmakta olduğunu, Berlin ve Viyananın Rus noktai nazarına iştirak ettiklerini, Londrada ise henüz bir karar ve-

[57] Server Pacha aux Représentants de Turquie à Vienne, Rome, le 23 décembre 1877; Arşiv.

[58] Essad Bey à Server Pacha, Vienne le 27 décembre 1877; Arşiv.

[59] Essad Bey à Server Pacha, Vienne, le 27 décembre 1877; Arşiv.

[60] Server Pacha à Essad Bey, le 30 décembre 1877; Khalil Bey à Server Pacha, Pesth, le 1er. Janvier 1877; Arşiv.

[61] Aarifi Pacha à Server Pacha, Paris, le 13 décembre 1877; Arşiv. M. de Banneville, Ministre des Affaires Etrangères, à M. de Moüy. Chargé d'Affaires de France à Constantinople, Versailles le 13 décembre 1877; D. D, F., 1er. serie, II, No. 218, p. 222.

rilmiş olmamakla beraber mütereddit İngiliz siyasetinden katî bir karar ümit edilemeyeceğini söyledikten sonra, kendini sırf müteaddit dahilî işlerinin reorganizasyonuna hasretmek kararında olan Fransız hükûmetinden bir inisiyatifin beklenmeyeceğini bildiriyordu [62].

Osmanlı devlet adamlarının maruf kiyasetinden zamanı ve sırası gelince sulh lehine böyle bir teşebbüste bulunacağını esasen beklediğini söyleyen İtalya Hariciye Nazırı M. Melegari, Plevnenin şerefli sukutunu [63] müteakıp yapılan bu demarş için hakikaten daha münasip bir zaman ve fırsat intihap edilemeyeceği kanaatinde olmakla beraber ancak diğer Avrupa kabinelerinin fikirlerini anladıktan sonra hükûmetin katî cevabını verebileceğini sefirimize bildiriyordu [64]. Daha sonra İtalya hükûmeti, diğer devletlerle fikir taatısi yapıp bunlar arasında bir anlaşma husule gelmediğini görünce kendinin de katî bir cevap verecek vaziyette olmadığını ileri sürüyordu [65]. Gün geçtikçe Roma kabinesinin Berlin ve Viyana'nın fikrine iştirak ettiğini anlıyoruz. Filhakika M. Melegari 25 birincikânunda sefirimize, şahsî fikrine göre Türkiyenin doğrudan doğruya Rusyaya müracaat etmesinin en doğru bir hareket olacağını ve Yunanlılar da muhasamata başlamadan evvel sulh mukaddematının ihzar edilmesini tavsiye ediyordu. Nazırın fikrine nazaran henüz nisbeten çok müsait şartlar altında sulh mukaddematını elde etmek mümkündür. Bir defa bu elde edildikten sonra Şarkta bu kadar fazla alâkası bulunan Avrupanın Türkiye lehine müdahale etmekte gecikmeyeceği aşıkardı [66].

İstanbul hükûmetinin 12 birinci kânun tarihli demarşına karşı Londra kabinesinin aldığı vaziyet bilhassa enteresandır. Harbin başındanberi gayri faal ve mütereddit olmasına rağmen dostane bir siyaset takip eden ve Rusların Türklere karşı elde ettikleri askerî muvaffakiyetler karşısında ahali galeyane gelerek ikinci kânun 1878 başında Rusya aleyhine yeniden mitingler tertip eden [67] İngilterenin böyle müşterek bir tavassutta öneyak olmasını beklemek Babîâlinin en ziyade güvendiği hakkı idi. Halbuki Lord Derby mahut sirküleri alınca diğer kabinelerin bu husustaki kararlarını beklemeği zarurî addediyor ve onlar menfi bir vaziyet takındıkları takdirde hükûmetinin ne

[62] Aarifi Pacha à Server Pacha, Paris, le 18 décembre 1877; Arşiv.

[63] « . . . la chute glorieuse de Plevne . . . ».

[64] Turkhan Bey à Server P., Rome, le 13 décembre 1877; Arşiv.

[65] Turkhan Bey à Server P., Rome, le 18 décembre 1877. Server P. aux représantants de Turquie à Vienne et Rome, le 23 décembre 1877; Arşiv.

[66] Turkhan Bey à Server Pacha, Rome, le 25 septembre 1877; Arşiv.

[67] Schul. Geschkldr., Bd. 18, S. 259.

yapacağını şimdiden söyleyebilecek mevkide olmadığını ilâve ediyordu [68]. Filhakika İngiliz kabinesi, Babıâli tarafından bütün büyük devletlere tevcih edilmesi hasebiyle kollektif bir mahiyet kesbeden bu sulh tavassutu talebinin, Almanyanın katî muhalefeti, sulhun teessüsünü menfaati icabı şiddetle arzu etmesine rağmen Rusyanın reddedeceğine kani bulunduğu için Avusturyanın menfi bir vaziyet takınması, İtalyanın Alman noktai nazarını benimsemesi ve nihayet Fransanın henüz bir karar vermemiş bulunması yüzünden yerine getirilmeyeceğini tesbit ettikten sonra bizzat katî bir karar ittihaz etmekte tereddüt gösteriyor ve mezkûr müracaatın tevhit ettiği meseleyi ciddi bir surette tetkik etmek üzere uzun uzun münakaşalı içtimalar akdediyordu [69]. Birçok toplantılarını işgal eden uzun münakaşa ve istişarelerden sonra nihayet Lord Beaconsfield'in takip etmek istediği siyaset üzerinde mutabakat hâsıl oluyor ve daha geç yapılacağı muarrer olan Parlamento toplantısı âcil vaziyet yezünden 17 ikincikânun 1878 tarihine alınıyordu [70]. Fakat bu tacil hükûmetin takip edeceği haricî siyasette Parlameto ile istişare etmek maksadiyle yapılmayıp ancak girişeceği tavassut teşebbüsüne ve aynı teşebbüs muvaffakiyetle neticelenmediği takdirde almak niyetinde olduğu enerjik tedbirler hususundaki kaygularına kuvvet ve şiddet vermek üzere Parlamentodan yardım parası istemek gayesiyle yapıldığını İngiliz Hariciye Nazırı sefirimize temin ediyordu [71].

Şimdiye kadar vermiş olduğumuz izahattan da anlaşılacağı veçhile, Babıâlinin 12 birincikânun 1877 tarihli kollektif tavassut müracaatı hakikaten neticesiz kalmıştı. Daha 18 birincikânunda Berlin sefirimiz Sadullah Bey, oradaki siyasî mahfillerin kanaatine ve gazetelerin yazdıklarına göre bir muvaffakiyet beklenmeyeceğini haber veriyordu [72]. Bu vaziyet karşısında, kabine içtimalarındaki münakaşalarda siyasetine galebe temin etmeğe muvaffak olan İngiliz Başvekili Lord Beaconsfield, diğer devletlerin yapamadıkları veyahut ta yapmak istemedikleri kollektif tavassut teşebbüsünü yalnız başına İngiltere namına yapmağa karar vermiş bulunuyordu. Kırالیçenin de muvafakatini aldıktan sonra Başvekil, kendi Hariciye Nazırının bile haberi olmaksızın, gayet mahremane bir şekilde 22 birinci kânun günü Musurus Paşayı yanına davet ederek bu kararını tefhim ediyordu. Ancak:

[68] Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 14 décembre 1877; Arşiv.

[69] Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 18 décembre 1877; Arşiv.

[70] Schult. Geschtklndr., Bd. 18, S. 259.

[71] Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 20 décembre 1877; Arşiv.

[72] Sadullah Bey à Server Pacha, Berlin, le 18 décembre 1877; Arşiv.

Babıâlinin «Osmanlı İmparatorluğunun eski ve metin dostu» sıfatıyla Büyük Britanya hükûmetine münferiden tavassut için resmen bir müracaatte bulunmasının fevkalâde mühim olacağını ileri sürerek iki muharip devlet arasında hiçbir sulh şartı zikredilmeden sadece muharebeye hatime çekmek maksadiyle tavassut için İstanbuldan kendine hemen bir telgraf çekilmesini teklif ediyordu. Beaconsfield aynı zamanda Osmanlı ordusuna karşı son hâdiseler dolayisiyle uyanan itimatsızlığı gidermek gayesiyle Türk Hükûmetinin enerjik tedbirler almak suretiyle istiklâl ve mülki tamamiyetini sonuna kadar müdafaya azmetmiş olduğunu bilfiil göstermesini tavsiye ediyordu [73].

Bu haber İstanbulda büyük bir memnuniyetle karşılandı. Pek müşkül ve ümitsiz bir mevkide bulunan Padişah ve devlet adamları, kurtuluş güneşinin böylece İngiltere adalarından doğduğunu görmekte adeta bahtiyar idiler ve geniş bir nefes alıyorlardı. Abdülhamit İngiliz Başvekiline müteşekkirdir. «Asil Lord»un nasihatı mucibince hareket etmekte hiç tereddüt edilmiyor ve O St. James Kabinesinin başında kaldığı müddetçe müzakerelerin Türkler lehinde cereyan etmesine yardım edeceğinde hiç şüphe edilmiyor. Bununla beraber müteaddit defalar fütihat yapmak niyetinde olmadığını ilân eden Çar'ın sulh müzakerelerinde arazi terkini ortaya atmayacağı sanılmaktadır. Yine bazı komplikasyonlar doğmasının önüne geçilmesi için müzakere cereyanının Türk Hükûmetine meçhül kalmaması lüzumlu addediliyor ve bu hususta Lord Beaconsfield'in vadine tâm itimat gösteriliyordu [74].

Bu haleti ruhiye içinde bulunan Babıâli mümkün mertebe vakit kaybetmeksizin 12 birinciteşrin tarihli teşebbüsünün par prensip her tarafta sempati ile karşılmasına rağmen bir netice vermediği cihetle şimdi her iki memleketi de tahrip eden harbi sona erdirmek ve daha fazla kan dökülmesinin önüne geçmek maksadiyle İmparatorluğun eski ve sadık dostu Büyük Britanya hükûmetine muharipler beyninde tavassut etmesi için resmen (matlup şekilde) müracaat ediyor ve bunun reddedilmeyeceği ümidini de ilâve ediyordu [75].

Bu aralık beyhude vakit geçirmekle Rusların mütemediyen ilerlemelerini ve binnetice Rus mutalebâtının artmasını arzu etmediği anlaşılan İngiltere Hükûmeti 24 birincikânun sabahı (ki aynı gün Noele raslamaktadır) İstanbuldaki sefirine, Kıraliçe Hükûmetinin

[73] Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 22 décembre 1877; Arşiv.

[74] Server Pacha à Musurus Pacha, le 26 décembre 1877; Arşiv.

[75] Server Pacha à Musurus Pacha, le 24 décembre 1877; Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 26 décembre 1877; Arşiv.

Çar Hükûmeti nezdinde Rusyanın sulh müzakerelerine girişmek arzusunda olup olmadığını sormasına Sultanın muvafakat edip etmeyeceğini anlamak için emir vermiş, müspet cevap alınca artık Musurus Paşanın getireceği haberi ve resmî müracaatı beklemeğe lüzum görmeksizin Petersburg'taki sefirini bu işe memur etmiş bulunuyordu [76]. Musurus Paşa Server Paşanın 24 tarihli telgrafını alır almaz Hariciye Nazırından evvel Başvekile giderek takdim edince Lord Beaconsfield telgraf metninin fevkalâde ve mükemmel olduğunu, bir tek kelimesini bile değiştirmeye lüzum olmadığını söylüyor ve Babıâlinin tavassut talebinin daha şimdiden kabul edilmiş addedebileceğini temin ediyordu. Ertesi güne tesadüf eden perşembe günü bir kabine içtimai akdetmek üzere Noel münasebetiyle köylerinde bulunan nazırları hemen Londraya davet edeceğini ve içtimadan evvel sabahleyin Vindsor Şatosuna giderek Kırالیçe Hazretlerine tavassut demarşını arzedeceğini ve büyük bir Türk dostu olan hükümdarın [77] bunu memnuniyetle karşılayacağından emin olduğunu sefirimize anlatan Lord Beaconsfield, İstanbul hükûmetinin askerî hazırlıklara enerji ile devam etmesinin pek mühim olduğunu bir defa daha tekrar ediyordu [78].

27 birincikânun günü İngiltere hükûmeti Petersburg'taki sefiri Lord Loftus'u, sulh akdine amade olan Türklerin arzularına tevfikân Rus hükûmetinin sulh müzakerelerini açmağa hazır olup olmadığını sormağa davet etmiş [79] ve aynı zamanda bu teşebbüsüne Majeste Kırالیçe hükûmetinin harbe nihâyet vermek arzusuna iştirak etmeleri zarurî olan diğer bitaraf devletlerin müzaherette bulunmalarını rica etmişti [80].

Lord Beaconsfield'in bu ricasına rağmen yardımıyle sulhün teessüsüne en ziyade müessir olacağı bedihî olan Alman hükûmeti, harbin bir ân evvel bitmesi konusunda Büyük Britanya hükûmetiyle şeklen hemfikir olmakla beraber, buhranın başındanberi takip edegeldiği bitarafane ve Şark meselelerine doğrudan doğruya karışmamak siyasetini bu defa da muhafaza ederek muhariplerden yalnız birinin talebi üzerine tavassutta veyahut tavassut teşebbüsüne iştirakte bu-

[76] Lord Derby to Musurus Pacha, Foreign Office, december 27 th., 1877 ; Arşiv.

[77] «Vous devez savoir, m'a-t-il dit, par paranthèse, que la Reine est très turque; bak : ayak notu 78.

[78] Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 26 décembre 1877; Arşiv.

[79] «. . . à demander au Cabinet russe si, la Turquie se déclarant prête à conclure la paix, la Russie était prête à accueillir des ouvertures de paix . . . »; D. D. F., p. 222, haşiyе 1.

[80] G. P., II, s. 162, Anmerkung • Yine bak : ayak notu 79.

lunamıyacağında ve yine 12 birincikânun tarihli sirkülerden sonraki noktai nazarında sabit kalacağında ısrar ediyordu [81].

Fransa hükûmeti de Petersburg'taki İngiliz teşebbüsüne resmen muavenet etmekten imtina ediyordu. Lâkin yine sulh uğrunda manevî müzaheretten çekinmiyor ve gerek Çar ve gerekse Gorçakof nezdinde, kan dökülmesini durdurmak ve bilhassa bu yüzden İngiliz hükûmeti ile ihtilâfa sebebiyet vererek İngiltereyi kendi nden soğutmak neticesine müncer olacak bir vaziyet ihdas etmekten kaçınılacağı ümidini izhar etmekten geri durmuyordu. Filhakikâ Waddington'un istihbaratına göre Türklerin müdafaa kuvvetleri henüz tamamen sona ermiş değildi. Harp sahnesinin İstanbula yaklaşması ile İngiliz harekâtı pek müessir bir şekil alabilecek ve Türkiye mücadeleyi çok daha uzatmağa muktedir olabilecekti [82]. Halbuki Fransız hükûmeti bilâkis harbin bir ân evvel bitmesini ve muzaffer Rusyanın Babıâliye tahmil edeceği sulh şartlarının harp harici kalan devletlerce dahi kabul edilebilecek bir mahiyette olmasını arzu etmekte idi. Bununla beraber tam mânasiyle müstakil bir siyaset takip etmeğe ve bundan dolayı da ne harbe müdahale ve ne de tavassut etmeğe azmetmiş bulunuyordu [83].

Umumiyetle İngilterenin bu son teşebbüsü hakkında efkârı umumiyenin kanaatı, demarşın muvaffakiyetsizlikle neticeleneceği merkezinde idi. Viyana ve Brüksel gazeteleri bu mesele ile uzun uzadıya meşgul oluyorlar ve menfi neticeye varıyorlar, hattâ bundan bir takım ihtilâflı meseleler doğacağını kuvvetle tahmin ediyorlardı.

Petersburg'tan cevap bekliyen Lord Derby, demarşının Rusya'da nasıl karşılanacağını ve Rus hükûmetinin sulh şartlarını bildirip bildirmeyeceğini henüz bilmemekle beraber, Çar hükûmetinin ağılebi ihtimal Babıâli ile doğrudan doğruya müzakerelere girişmek kararında sebat edeceği zannında idi [84]. Halbuki Türkiyenin esas gayesi, Rusya ile doğrudan doğruya müzakereye girişmemek idi ve bu maksatla evvelâ Paris muahedesini imza eden devletlere, bundan bir netice istihsal edemeyince şimdi de Lord Beaconsfield'in teklifi ve teşviki ile İngilterenin tavassutuna müracaat etmiş bulunuyordu. Babıâli, Rusların yanlış olarak zannettikleri halin tamamen aksine olarak, kendini

[81] V. Bülow an den englischen Botschafter in Berlin Lord Odo Russel, den 3. Januar 1878; G. P. Nr. 300. Mr. Tibi, Chargé d'Affaires de France à Berlin à M. Waddington, Berlin, le 6 janvier 1878; D. D. F., 1 er serie, Tome II, No. 227.

[82] M. Waddington à M. le Général Le Flô, Ambassadeur de France à Saint-Pétersbourg, Paris, le 31 décembre 1877; D. D. F., 1 er serie, II, No. 223.

[83] D. D. F., 1 er serie, II, No. 225.

[84] Essad Bey à Server Pacha, Vienne, le 31 décembre 1877. Karatheodory Pacha à Server Pacha, Bruxelles, le 1 er janvier 1878; Arşiv.

henüz hiçbir suretle büsbütün mağlûp addetmiyor, Rusyaya doğrudan doğruya müracaat ederek sulh ricası ızdırarında kalmış vaziyette telâkki etmiyor ve bitaraf devletleri de bu hususta ikna etmeğe çalışıyordu [85].

Rusyada ise vaziyet hiç te böyle telâkki edilmiyor, Türklerin naçar kaldıklarına inanılarak her istediklerini Türklere dikte ettirebilmek için İngiliz tavassutunu kabul etmemeğe karar verilmiş bulunuyordu. Filhakika İngiliz sefiri ile Prens Gorçakof arasında 30 birincikânun günü yapılan mülâkat, pek nazîkâne olmakla beraber, İngiliz teklifine karşı katî bir red cevabı teşkil eder. Bu mülâkatta Gorçakof Lord Loftus'a tavassut lâfzını kale almaksızın - fakat katiyetle reddileceğini de ihsas ederek - Türklerin yüksek askerî makamlarının Tuna ve Anadolu cephelerindeki Rus kumandanlarına müracaat ederek ne gibi şartlarla muharebeye nihayet verilebileceğini onlardan öğrenmeleri lâzımgeldiğini bildiriyordu [86].

Ümit dolu ve heyecanlı bir intizar devresinden sonra Rus cevabının mahiyetini öğrenen Babîâli hayal inkisarına ugramış bulunuyordu. Maamafih kendi tavsiyesiyle Türklerin tavassut müracaatını kabul edip teşebbüste bulunan İngiltere hükûmetinden Rus cevabının ve bu cevaba karşı ne vaziyet takınacağıнын resmen bildirilmesini beklemekte kendisini haklı buluyor ve mütareke hakkında ancak bundan sonra fikir dermiyan etmeyi münasip görüyordu [87]. Esasen Türk devlet adamları kayıtsız ve şartsız bir mütareke aktını pek mahzurlu buluyorlardı. Çünkü bu takdirde düşman tevakkuf zamanından ve mevsimden bilistifade yeni muharebeler için ordusunu tanzim, tensik ve takviye etmeğe fırsat bulmuş olacaktı. Binaenaleyh İstanbulda mütareke aktinden evvel Rusyaya sulh müzakerelerine esas

[85] Musurus P. à Server P., Londres, le 29 décembre 1877; Arşiv.

[86] « Je viens comme la colombe de l'arche » a dit en entrant Lord Loftus. « Soyez le bienvenu, a répondu le chancelier ; voyons cependant quelle branche d'olivier vous apportez. ». « La Turquie désire la paix, a repris Lord Loftus, et je suis chargé de vous demander si la Russie est disposée à l'accepter ». « Nous la souhetons comme Elle, a dit à son tour le prince, mais la Porte doit d'abord s'adresser par ses officiers généraux aux cammandants en chef de nos deux armées de Bulgarie et d'Asie-Mineure qui leur devront faire connaître à quelles conditions ils peuvent consentir à une suspension des hostilités » Le mot de médiati on n'a pas été prononcé par Lord Loftus et le Chancelier m'a (Fransız sefirine) fait observer avec insistance pour bien marquer sans doute que tout démarche qui aurait eu plus ou moins une signification de ce genre, aurait été péremptoirement repoussée . . . Bak : D. D. F., 1 er serie, II, No. 226.

[87] Musurus Pacha à Server Paca, Londres, le 1 er janvier 1878; Arşiv.

[88] Server P. à Musurus P., le 1 er janvier 1878; Arşiv.

teşkil etmek üzere Paris muahedelerini kabul ettirmenin daha faydalı olacağı kanaati vardı [88]. Fakat bu mesele üzerinde katî bir karar ittihaz etmeden evvel Rus cevabı hakkında İngiliz kabinesinin alacağı vaziyeti beklemek lüzumu hiss olunuyordu [89].

Rus cevabına muttali olan İngiliz kabinesi ise 2 ikincikânun günü içtima ederek vâzietini tetkik etmeğe başlıyorsa da o gün katî bir karara varamıyor [90], ancak ertesi günkü toplantısında uzun müzakerelerden sonra Rusların teklif etmekte oldukları şartlar dahilinde mütareke için doğrudan doğruya kendilerine müracaat etmelerini Türklere tavsiye ediyordu [91].

İngiliz kabinesinin böyle bir vaziyet takınacağı İstanbul'da hiç te ümit edilmemekte idi. Bundan dolayı mezkûr cevap Babıâliyi, bu âna kadar büyük ümitler vererek birlikte çalışmış olan Büyük Britanya devlet adamlarına karşı âdeta bir infiale sevk etmiş ve telaşe düştürmüştü [92]. Maamafih yine İngilterenin müzahareti ümit ediliyor ve onun tavsiye ettiği şekilde hareket etmekten başka çare kalmadığı idrak edilerek Ruslar tarafından teklif edilen mütarekeyi prensip itibarıyla kabul etmek mecburiyeti hiss olunuyordu. Babıâli bu son kararını Londraya bildirirken aynı zamanda derhal muhasamata nihayet verilmesini temin etmek maksadıyla İngiltere hükümetinin Petersburg'da teşebbüse geçerek Rus kumandanlarına bu yolda emir verilmesine delâlet etmesini de rica ediyordu [93]. Bundan başka Osmanlı hükümeti Rusya hükümeti ile irtibat halinde bulunmadığı cihetle İngilterenin Petersburg'ta mütareke esaslarını tesbit etmesini dahi, yerinde ve tabii addediyor ve bu esaslar bir defa tesbit ve Babıâli tarafından kabul edildikten sonra Avrupa ve Asyadaki kumandanlarına müzakereye girişmek için emirler verebileceğini ileri sürüyordu. Türk hükümetinin telâkkisine göre aynı şekilde Rusyanın da kan dökülmesinin daha ziyade uzamasına mani olmak arzusu sabit olduktan sonra, mütarekeden maksat sulhün tekrar tesisi olacağı cihetle, mütareke şartları sulh müzakereleri esasları ile birlikte ve aynı zamanda tesbit edilecekti. Bu sulh müzakerelerinin esasını ise, İmparatorluğun tamamiyetini ve istiklâlini garanti eden Paris Muahedesi

[89] Musurus P. à Server P., Londres, le 1 er janvier 1878; Arşiv.

[90] Musurus P. à Server P., Londres, le 2 janvier 1878; Arşiv,

[91] Lord Derby'nin sefirimiz Musurus Paşaya verdiği resmî cevabı ele geçirmek maalesef mümkün olamadı. Fakat Server Paşanın 4 ikincikânun tarihli Musurus Paşaya çektiği bir telgraftan bu cevabın mahiyetini anlıyoruz.

[92] Server P. à Musurus P., le 4 janvier 1878; Arşiv.

[93] Server Pacha à Musurus Pacha, le 4 janvier 1878; Arşiv.

teşkil edecekti [94]. Bu hareketiyle doğrudan doğruya Rusyaya müracaat etmek zaruretinde kalan Osmanlı hükûmetinin, dolambacı yollardan kendini Çarın kucacağına düşmüş olmak vaziyetinden ve bunun tevliht edeceği muhakkak olan ağır neticelerinden kurtarmak istediği anlaşılmaktadır.

Hükûmetinin bu arzularını bildiren Musurus Paşaya Lord Derby, iki muharip devlet mutareke hakkında anlaşmadan evvel askerî harekâta nihayet vermek talebihin yepyeni bir şey olduğunu söylüyor, fakat bunu ilk nazarda kabul edilemeyecek bir şey olarak addetmiyordu [95]. Lâkin İngiliz Kabinesi 7 ikincîkânun günü içtima ederek mezkûr talepleri tetkik ettikten sonra bu kabil tekliflere Rusların muhakkak surette menfî cevap vereceklerini nazarı itibara alarak, ne mütareke aktolununcuya kadar muhasamatın tatili, ne de mütareke esaslarının Rus hükûmeti ile kararlaştırılması hususunda İngilterenin Petersburg'ta teşebbüse geçemeyeceği kararını veriyordu. Babıâliye de, Prens Gorçakof'un mütareke şartları esasları ve teferruatı hakkında lâzım gelen direktifi göndermiş bulunduğu cihetle, Anadolu ve Rumelideki Osmanlı orduları kumandanlarına muktazî talimat göndermek suretiyle Rusya ile irtibat tesîs etmesini tekrar tavsiye ediyordu [96].

Rus ordusu bu müzakereler ve muhaverelerle geçen günlerden azamî derecede istifade ederek mümkün mertebe fazla arazi işgal etmek ve böylece Türk mukavemetini asgarî hadde indirmek maksadıyla [97] mütemadiyen ileri hareketlerine devam ediyor, Rumelide Balkanları her zamankinden daha ziyade tazyik ettiği gibi Asyada Erzurumu zaptetmeğe gayret sarfediyordu. General Gurko, kış ortasında tabiatın bütün huşunetine karşı bir hafta mücadeleden sonra 31 birincîkânunda Taşkesen mevkiinde akşamın saat altısına kadar devam eden şiddetli bir muharebeyi müteakıp müstahkem mevzileri zaptetmeğe muvaffak olmuş ve geceleyin Türk kuvvetleri geri çekildikten sonra 1 ikincîkânunu 1878 de Sofyaya doğru yürümeğe başlamıştı. Rus ordusunun merkez kısmı dahi Keçidere ve İhtiman mevkillerinden Balkanları aşarak Kızanlığ'ı zaptediyor ve bu suretle Türklerin Şıpka ordusu mahsur bırakıldıktan sonra General Radetzki 32000 kişilik bir Türk ordusunu olduğu gibi teslim alıyordu (8 - 9

[94] Server Pacha à Musurus Pacha, le 5 janvier 1878; Arşiv.

[95] Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 5 janvier 1878; Arşiv.

[96] Vesika No. 3. Bu vesikalar T. T. Kurumunun Tarih Belgeleri adındaki serinin ikincîsinin teşkil edecek olan «XIX. asrın ikinci yarısına ait vesikalar» da II. kısımda çıkacaktır.

[97] Server Pacha à Musurus Pacha, le 7 janvier 1878; Arşiv.

ikincikânun 1878). Anadolu cephesinde ise Ruslar Erzurumun muhasarasını ikmal etmiş bulunuyorlardı [98].

Bu vaziyet karşısında İstanbul hükümeti bir yandan Edirneyi tehdit eden düşmanın ileri harekâtına karşı, siyasî müzakereler her ne şekilde olursa olsun, Rus taleplerini mümkün mertsbe tahfif etmek gayesiyle askerî bakımdan elinden gelen her şeyi yapmak yolunda olup Edirne önünde bir müdafaa hattı teşkil etmeğe karar verirken [99] diğer yandan mütareke nekadar çabuk aktedilebilirse o nisbette kendi lehine olacağını [100] müdrük olmakla beraber, mütareke meselesinde İngiltereden hiçbir yardım beklenemeyeceği sabit olmakla kendini Ruslarla karşı karşıya yalnız başına terk edilmiş buluyor; carnaçar Lord Derby'nin tavsiyesine uyarak 8 ikincikânun tarihinde Avrupa ve Asyadaki kumandanlarına sırf askerî mahiyette bir mütareke akdetmeleri için lâzım gelen emirleri veriyor [101]; aynı zamanda mezkûr cephelerdeki Rus kumandanlarını keyfiyetten haberdar ediyordu [102]. Böylece Osmanlı hükümeti bilmeceburiye Ruslarla doğrudan doğruya müzakereye girişmek için ilk adımı atmış oluyordu.

Osmanlı devleti yalnız Rusya ile harp halinde bulunmıyor, fakat aynı zamanda mağlûbiyeti tahakkuk edince kendine harp ilân eden Karadağ ve Sırbistan prenslikleri ile de muharip vaziyette bulunuyordu. Binaenaleyh yalnız Ruslarla mütareke akdetmekle tekmil muhasamata tam mânasiyle bir hatime çekmiş olmayacağından, mezkûr prensliklerle de mütareke akdi lâzım geliyordu. Fakat Babıâli Türk kumandanlarının, ne doğrudan doğruya bahsi geçen prensliklerle, ne de onlarla mütareke hususunda Rus kumandanlarıyla müzakereye girişemeyecekleri kanaatinde idi.

Lord Derby, İstanbulda Vükelâ Heyetinin, kendi tabiri ile «pek müdebbirane» [103] davranarak İngiliz hükümetinin tavsiyesi mucibince verdiği-Ruslarla bizzat müzakereye girişmek-kararından pek memnun görünüyordu. Hariciye Nazırı, Babıâlinin Karadağ ve Sırbistan ile olan vaziyet hakkındaki mülâhazalarını tamamen haklı bulmakla beraber bu hususta mezkûr prenslikleri, bilhassa gayri lâyük bir ha-

[98] Schult.. Geschtsklndr., Bd. 19, 1878, s. 453-454; Vesika No. 5, 7.

[99] Vesika No. 6.

[100] Vesika No. 1 ; «Düşmanın Balkanlardan tecavüzatı haliyesine mebni emri mütarekenin bir gün ve bir saat evvel kararlaştırılması farz derecesinde idügi Meclisi Vükelâda müttehiden tezekkür olunmuş»

[101] Server P. à Musurus P., le 8 janvier 1878; Arşiv.

[102] Le Ministre de la Guerre à S. A. II. le Grand Duc Nicolas et à S. A. II le Grand Duc Michel, Constantinople, le 7 janvier 1878; Arşiv.

[103] «Très sagement»; Bak : ayak notu 104.

reket takip etmiş olan Sırbistan nezdinde kendinin hiçbir teşebbüs-
te bulunamayacağını, fakat Rus kumandanlarının küçük müttelik-
lerine emri vakii kabul ettireceklerinden emin olduğunu ilâve ediyor-
du. Nihayet mütarekenin bir ân evvel aktedilmesinin Türkiye için
en faydalı olduğunda Babıâli ile hemfikir olan Lord Derby, hükûme-
tinin mütareke müzakerelerine iştirak edemeyeceğinde ısrar ediyor,
fakat mütareke müzakerelerinin cereyanı hakkında İngiliz kabinesinin
haberdar edilmesini faydalı bularak Rus teklifleri kabul edilmeyecek
derecede ağır oldukları takdirde mümkün olan her şeyi yapacağı va-
dinde bulunuyordu [104]. Lord Beaconsfield dahi mütareke müzakerelerinin
cereyanı hakkında kendinin haberdar edilmesini bilhassa gayet mühim
addediyordu. Zira, eğer Rus şartları kabulü gayri kabil mahiyette veya pek
ağır olacak olursa bunlar efkârı umumiyenin önüne serilmekle İngilterede
muazzam ve kuvvetli bir mevcudiyet teşkil eden Anti-Rus partisine,
Başvekilin siyasetini takviye edecek müessir bir silâh hizmetini görebilecekti [105].

Muharipler beyninde mütavassıt rolünü oynamak ve binnetice işe
filen müdahale etmiş olmak istememekle beraber Babıâliye karşı hiç
olmazsa manevî bir yardımı üzerine almış olan İngilterenin meseleye
şimdilik karışmamak hususunda vermiş olduğu bu kati cevabına rağmen
İstanbulda Büyük Britanya hükûmetinin yardımından büsbütün
ümit kesilmiş olmamalıdır ki mütareke aktını tâcil etmek için bir kere
daha Lord Derby'e müracaat edilerek 24 saattenberi Rus kumandanlarına
çekilen telgraf cevaplarının elan alınamamasıyla muhasamat tati-
linin sürüncemede kalmasına, geçen her dakikanın ise vaziyeti Tür-
kiye için daha vahim bir hale soktuğuna ve hattâ bizzat hükûmet
merkezinin tehdit edilmekte olmasına Lordun nazarı dikkatî celbolu-
nuyordu [106]. Osmanlı hükûmetinin bu son müracaatı, kendini
adetâ İngiltere tarafından oyalanmış ve müzaheret hususunda aldattıl-
mış olduğu hissini veriyordu. Lord Derby Babıâlinin kendini İngil-
tereden beklemekte olduğu yardım hakkında aldanmış telâkki ettiğini
Britanya hükûmetinin teessürle öğrendiğini, Rusya ile sulh müzake-
lerine girişmek teşebbüsünde bulunmak ve Rusyadan bir mütareke-
ye muvafakat istihsal eylemiş olmakla Kırılçe hükûmetinin Babıâliye
fevkalâde mühim bir hizmet ifa ettiğini ifade ettikten sonra, bu te-

[104] Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 9 janvier 1878; Arşiv.

[105] Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 9 janvier 1878; Arşiv.

[106] Server Pacha à Musurus Pacha, Londres, le 9 janvier 1878; Arşiv.

menniler hususunda da yine doğrudan doğruya Rusyaya müracaat edilmesi lâzım geldiğini tekrar ediyordu [107].

İstanbulda sabırsızlık ve heyecanla beklenen Rus kumandanlarının cevabî telgrafları ertesi gün, 10 ikincikânun 1878 tarihinde buraya vâsıl olmuş bulunuyordu. Bunlardan Grand-Duc Michel yalnız 8 tarihli telgrafı almış olduğunu işar etmekle iktifa ediyordu [108]. Buna mukabil Grand-Duc Nikolas mütareke müzakerelerini icra etmeğe selâhiyettar olduğunu, fakat sulh esasları kabul edilmedikçe mütareke aktı mevzuubahs olamayacağı cevabını veriyordu [109]. Bu sonuncusu ise Babıâlinin istemediği şekilde bir cevaptı. Cephe kumandanlarına sırf askerî bir mütareke akdetmeleri için salâhiyet veren Babıâli, haklı olarak mütareke ile sulhü ayrı ayrı, yani birincisini askerî ve ikincisini siyasî birer mesele olarak telâkki ediyordu. Anlaşıyor ki, 1871 de Bismarck'ın Gambetta'ya yapmış olduğu gibi şimdi de Ruslar her halde İngiliz tavassutunu reddetmiş görünmeksizin kabul etmemek gayesiyle sulh şartlarını mütareke şartlarıyla aynı zamanda ve birlikte Türklere kabul ettirmek emelinde idiler. Paris muahadesi esaslarını sulh şartları esasatı olarak görmekten başka bir arzusu olmadığını birçok defalar tekrar eden Babıâli için [110] bu, beklenmedik bir talepti. Gayri müsait vaziyete rağmen meselenin müstaceliyeti karşısında Osmanlı hükûmeti bir yandan sulh şartlarının nelerden ibaret olacağını bildirmesi için Grand-Duc Nikolas'tan rica ederken [111], diğer taraftan Nikolas'ın cevabını büyük devletler nezdindeki mümessillerine tamim ediyor [109] ve aynı zamanda mezkûr cevabın Londra'da, membaı belli olmaksızın, neşredilmesi için Musurus Paşaya talimat veriyordu [112].

Rusların böyle bir talepte bulunacaklarını, anlaşıldığına göre, İngiliz devlet adamları da beklemiyorlardı. Şıpkı hezimetine ve ora-

[107] Telegramme de Lord Derby à Server Pacha en date du 9 janvier 1879; Arşiv.

[108] Grand Duc Michel, Commandant en chef de l'armée de Caucase, au Ministre de la Guerre Réouf Pacha, Tiflis, le 9 janvier 1878; Arşiv.

[109] Server Pacha aux Représentants de la Sublime Porte, le 10 janvier 1878; Arşiv.

[110] Server Pacha à Musurus Pacha, le 6 janvier 1878; Server Paşa bu telgrafında Alman sefiri ile yaptığı bir görüşmeden bahsediyor ve sulh akti için Babıâlinin ne gibi şartlar arzu ettiğini soran sefire şu cevabı vermiş olduğunu bildiriyordu: «Pour nous, . . . , il n'y a qu'une seule condition, c'est le maintien du Traité de Paris. Le Prince Reuss (Alman sefiri) m'a répliqué que le fait même de la guerre devait modifier cet acte »; Arşiv.

[111] Le Ministre de la Guerre au Grand Duc Nicolas, le 10 janvier 1878; Arşiv.

[112] Sérver Pacha à Musurus Pacha, le 10 janvier 1878; Arşiv.

daki ordunun esir düşmesine hayli esef eden Lord Beaconsfield, en ziyade Babıâlinin Rus ilerleyişi karşısında düşmüş bulunduğu telâş ve dehşete dair İstanbul sefirinden almakta olduğu haberlerden müteessir oluyordu. 1828 senesinde Rusların Edirneye gelmeleri üzerine İstanbulda hâsıl olan dehşetin General Dipiç'in muzafferiyetine en büyük âmil teşkil ettiğini Türk hükûmetine hatırlatan başvekilin fikrine göre kış mevsiminde büyük bir ordunun ileri hareketi mümkün olamayacağından, henüz nevmidiye mahal yoktu. Çünkü Tuna kalelerinden Edirne önüne getirilecek takviye kuvvetleriyle hemen 100000 kişilik bir müdafaa ordusu teşkil edilmesi mümkündü. Halbuki şimdi Babıâli ne yapacağını şaşırılmış bir hale gelirse Ruslar cesaret alacaklar ve isteklerini artıracakları gibi, bu halin İngilteredeki taraftarlarımız üzerinde menfi bir tesir yapacağı da muhakkak idi. Lord Beaconsfield, yakında içtima edecek olan parlâmentoda bu mesele üzerine büyük münakaşalar cereyan edeceğinden emin ve fakat parlâmento ve kiralıçadan kendi siyaseti için lâzım gelen muaveneti göreceğinden ümitvar idi. Eğer Türkler sırf kendi güçlerine dayanarak düşmanı Edirne önünde altı ilâ sekiz hafta durdurabilecek kuvvetli askerî tedbirler almağa muktedir olabilirlerse, İngiliz hükûmetinin Türkler lehine müessir harekâta geçeceğini emniyetle vadederek Osmanlı hükûmetini şiddetle mukavemete teşvik ediyordu. Eğer Türkiye hükûmeti kendinin gösterdiği yolu tutacak olursa Grand Duc Nikolas'ın telgrafnamesine, mütareke görüşmelerine sulh esaslarının karıştırılmıyacağı mealinde cevap vermesi icap edeceğini teklif eden Başvekil aksi takdirde, yani mukavemet muhal addedilip Rus talepleri kabul edileceği takdirde, parlâmentoyu mukarrer vaktinden evvel içtima davet ederek Osmanlı devletine yardım etmek için sarfetmiş olduğu bunca mesaiye ve aldığı tedbirlere teessüf etmekten başka birşey yapamayacağını beyan ediyordu [113].

Lord Beaconsfield böylece müphem vaatlerle Babıâliyi şiddetle mukavemete teşvik ederken, yukarda söylediğimiz gibi İstanbulda Rus taleplerini kabul etmek hususunda çoktan karar verilmiş ve sulh şartlarının nelerden ibaret olduğunu anlamak için Grand Duc Nikolas'ya telgraf çekilmiş bulunuyordu. Filhakika Rumelide Rus tazytkına karşı koymağı Babıâli imkânsız addediyordu. Parlâmento ayın 17 sinde içtima edip müttefik sıfatıyla İngiliz donanmasının Boğazlardan içeriye girmesini kararlaştırırsa bile bunun Rus ilerleyişine mâni olmayacağı ve binnetice paytahtı yakından tehdit eden büyük tehlikeyi

[113] Vesika No. 8; Londra sefaretinden 10 II. kânun tarihli «gayet mahremane ve hususî» telgraf.

bertaraf edemeyeceği hususunda reyler müttefikti [114]. Vakiâ Edirne civarında daha 1877 senesi ilkbaharında her ihtimale karşı tahkimat yapılmışa başlanmış ve temmuz ayı zarfında, General Gurko'nun ilerleyişi esnasında daha ziyade çalışılarak Edirne Pile vneden çok daha vasi, muazzam ve daha kuvvetli bir sahra tahkimatı haline getirilmişti. Ancak buranın müdafaası için büyük bir ordunun yerleştirilmesi icap ediyordu [115]. Halbuki şimdi böyle bir ordu elde mevcut olmadığı gibi Rusların süratle ilerleyişi karşısında buraya cemetmeğe de imkân görülmiyordu. Buhranın başındanberi kâh ümit ve kâh yeis verici bir politika takip eden İngilterenin bu son vaidine güvenerek Edirneyi ve devlet merkezini büyük bir tehlikeye maruz bırakmak muvafık olmadığı ittifakla kabul edilerek, eğer İngiltere filen yardım etmeyip yeni bir tavassut şekli bulamazsa «Zatı Şevketsimatı Hazreti Padişahinin selâmeti devlet ve memleket için doğrudan doğruya Rusya imparatoruna müracaatle sefki dimanın önünü almağa ve bir tarıkı müsaleha bulmağa sarfı mesai buyuracakları meâlinde» İngiliz sefiri vasıtasıyla Lord Derby'ye mahremane bir telgrafla bildiriliyordu [114]. Aynı zamanda Kırılça dahi Paris Muahedesi esaslarına göre bir sulh elde etmek maksadiyle «yüksek tavassutunu kullanması için» 10 ikincikânun 1878 tarihinde Padişah tarafından telegrafla «son bir müracaat» a daha tevessül olunuyordu [116].

Ertesi gün, 11 ikincikânunda, Abdülhamit Sadrazam Etem Paşayı azlederek yerine Hamdi Paşayı tayin etti. Bu kabine tebdilinin sebebi tamamen siyasî olup büyük bir ehemmiyeti haizdir. Etem Paşa vaktinde Londra Protokolunu devletin istiklâli ile gayri kabili telif bulmuş ve bunun katiyyen reddedilmesi fikrini ısrarla ileri sürmüştü. Binaenaleyh Etem Paşa iktidar mevkiinde kaldığı müddetçe Londra

[114] Vesika No. 9.

[115] Schult. Geschtskldr., Bd. 19, 1878, s. 454.

[116] La Russie donne la plus grande impulsion aux mouvements envahissants de son armée qui menace même la Capitale de Mon Empire. Le moment est suprême, le danger est imminent et je crois de mon devoir de faire un dernier appel directement aux sentiments d'amitié dont V. M. a donné constamment des preuves précieuses tant à Mon Père qu'à Mon Oncle. Les relations personnelles que j'ai eu le bonheur d'avoir avec V. M. m'encourageant à m'adresser à Elle pour La prier de vouloir bien exercer sa haute médiation dans le but d'obtenir une paix sur la base du Traité de Paris.

En donnant une solution satisfaisante à la crise actuelle, V. M. acquerra de nouveaux titres à la reconnaissance éternelle de toute la nation Ottomane; je compte sur la sympathie que Mon Auguste et ancienne Amie a de tout temps montrée à Mon Empire pour connaître le plus tôt possible Sa haute décision.

Server Pacha à Musurus Pacha, le 10 janvier 1878; Arşiv

Protokolu esasları dahilinde Ruslarla müzakereye girişmenin imkânı yoktu. Halbuki hâdiselerin devlet vaziyetini pek vahim bir hale sokmuş olması dolayısıyla şimdi Rusya ile doğrudan doğruya müzakerelere girişmek mecburiyeti hâsıl olmuştu. Şu halde vaziyet icabı olarak Etem Paşanın artık ayrılması ve yerine mazideki kanaati meçhul bir şahsın gelmesi lâzım geliyordu. Abdülhamit bu hareketiyle siyasetinde bir program değişikliği yapmış olduğunu tebarüz ettirmiş oluyor ve memleketin istiklâl ve tamamîyetini muhafaza için sonuna kadar harbe devam etmek azminde olan Sadrazamın politikasından ayrılarak sulhu tesis etmeğe karar vermiş bulunduğunu izhar etmiş oluyordu. Fakat Etem Paşanın ayrılması bir cihetten de, İngiltereden beklenen muhtemel yardımdan Osmanlı Devletinin istinkâf etmekte olduğunu ifade ediyordu [117].

Kabine tebeddülünden bir gün sonra, yani ayın 12 sinde Dairei-Askeriyede vukubulan Heyeti-Vükelâ içtimaında Padişah tarafından İngiliz Kırılçasına çekilen telgrafın cevabını beklemeksizin Rusya İmparatoruna dahi sulhu tacil etmesi ricasiyle bir telgraf çekilmesinin muvafık olup olmayacağı meselesi mevzuubahs edilmişti. İngiliz devlet adamlarının malûm olan hattı hareketinden pek te müspet bir şey beklenemeyeceği kanaati umumî olduğu gibi mezkûr telgrafın cevabına intizar olunduğu, fakat bu menfi çıktığı takdirde bunu müteakıp Çara yapılacak her hangi bir müracaat düşman tarafından bir nevmidi ve yeis eseri telâkki edilebileceği ve binnetice sulh şartlarını daha ziyade ağırlaştırmağa âmil olacağı mülâhazasiyle hemen Çara da böyle bir telgraf çekilmesi hususunda bir rey muhalefetle karar verildi [118]. Tam bu müzakereler cereyan ettiği esnad Grand Duc Nikolas, esas sulh takarrür etmedikçe mütarekeye muvafakat etmeyeceğini bildiriyordu [119]. Bu vaziyet karşısında Vükelâ Meclisi derhal murahaslar tayini ile müzakereye başlamanın en muvafık bir hareket olacağını ittifakla tasvip etti.

Ertesi pazar günü (13 ikincikânunu, 9 muharrem) Babıâlide içtima eden Mecliste bütün bunlar tekrar gözden geçirildiği sırada Grand Duc Nicolas'dan ikinci bir telgrafta sulh esaslarının kendisi tarafından şahsen tebliğ edileceği bildiriliyor ve bunun için Türk

[117] Schult. Geschtsklnr, Bd. 19, 1878, s. 454; G. P., II, s. 163.

[118] Vesika No. 17-9.

[119] Nicolas à Réouf Pacha, le 12 janvier 1879 : Aussitôt que l'entente sera établie sur base de paix et principes généraux d'armistice seront convenus avec moi je donnerai sans retard ordres nécessaires aux commandants... pour prendre arrangement avec commandants turcs...; Arşiv.

hükûmetince seçilecek murahhasların isimlerinin bildirilmesi ve bunların Kızanlığa gönderilmeleri rica olunuyordu [120]. Meclis bu haberden, Rusyanın işi artık bitirmek isteğinde olduğunu istidlâl ederek müzakereye süratle iptidar olunmasına karar verirken [121], Lord Derby'nin İstanbuldan Kırılçaya çekilen telgrafa ve Grand Duc Nikolas tarafından vaki olan teklife ıtıla kesbetmesi üzerine sefirimize verdiği cevabı muhtevi 12 ikincikânun tarihli telgrafname Hariciye Nezareti tarafından içtima halinde olan Meclise gönderiliyordu. Lord Derby'nin burada kullandığı lisan çok dikkate şayandır: Sultanın telgrafını Kırılçaya henüz arz etmemiş olan Hariciye Nazırı, bizzat Kırılça Hazretlerinin vereceği cevabın da Büyük Britanya hükûmetinin bu âna kadar takip ettiği siyasete mutabık bulunacağına şüphe edilmemek lâzım geldiğini kaydediyordu. Rusyanın esas sulh şartları takarrür etmeden evvel mütarekeye muvafakat etmeyeceği zımnındaki taleplerini teşrih etmekten imtina ederek İngilterenin şimdiye kadar takip ettiği bitaraflık politikasını muhafaza edeceğini ve binaenaleyh bu kere de bir tavassutun imkân haricinde bulunduğunu, iki seneberi tekrar ettiği gibi, İngiltereden filî bir muavenet ve müzaheret beklenemeyeceğini beyan ediyordu. Sefirimiz Musurus Paşanın, Hariciye Nazırının katî olmıyan bir takım sözlerini müteakıp, Türkiye için şimdi en mühim ve müstacel olan noktanın mütareke ve müsaleha şartlarının birlikte müzakeresi hususunda İngiliz kabinesinin muvafakat edip etmediğini anlamak ciheti olduğunu izah ederek eğer Devleti Aliye sulh müzakerelerinde Britanya hükûmetinin müzaharetinden mahrum ve Ruslarla karşı karşıya bırakılacak olursa, Paris Muahedesinin mümzisi olan diğer devletlerden Almanya ve Avusturya'nın doğrudan doğruya Rusya ile anlaşmak yolundaki tavsiyelerine İngilterenin muavenetine bel bağlanarak uyulmadığına ve harp vaziyetinin çok daha müsait bulunduğu bir sırada Rus şartlarını kabule teşebbüs edilmediğine teessüf etmeğe mecbur kalacağımızı ve eğer Ruslarla doğrudan doğruya o zaman anlaşmış olsaydık şimdi İngilterenin yaptığı gibi o zaman da biz yalnız kendi menfaatlerimizi gözetmiş olup dostumuz Büyük Britanyayı bir tarafa atmış olacağımızı ifade etmesi üzerine Lord Derby, sulh şartlarının en ziyade kendini alâkadâr eden cihetlerinde İngiltere hükûmetinin müdahale edeceğinden bunların malûm olması için Ruslarla temasa geçilmesini ve Rus tekliflerinin St. James kabinesine bildirilmesini ve ancak o vakit vaziyetin icap ettirdiği şekilde hareket edileceğini beyan ediyordu. Na-

[120] Nicolas à Réouf Pacha, Gabrova, le 12. I. 1878; Arşiv.

[121] Vesika No. 89.

zır aynı zamanda Ruslar Gelibolu'ya asker sevk ederek Çanakkale Boğazını işgal etmek niyetinde olduklarından Babıâlinin muvafakati ile İngiliz donanmasının Çanakkaleden içeri girerek Gelibolu'ya asker ihraciyle burayı işgal etmek arzusunda olduğunu izhar ve bu hususta hiçbir tazyik yapılmaksızın Türk hükûmetinin müsaadesini istihsal etmek üzere İstanbul sefirine talimat verdiğini bildiriyordu. Bu hareketinin, takip etmekte olduğu bitarafılık siyasetini haleldar etmiyeceğini ilâve eden Lord Derby'ye Musurus Paşa, hükûmetinin bu hususta ne düşündüğünü bilmediğini ve bu hususta fikir serdetmeğe salâhiyettar olmamakla beraber, eğer İngiltere devleti kendinin Türkiyenin müttefiki olduğunu ilân edecek olursa, Devleti Aliyenin memnuniyetle buna muvafakat edeceği aşikâr ise de, hali hazırda takip edilen bitarafılık siyasetinde azim bir değişiklik vaki olmadıkça ve bu hareketin, Paris muahedesini ihlâl edeceği cihetle, Devleti Aliyenin tamamiyet ve istiklâlini muhafazaya matuf olduğu hakkında İngiltere tarafından katî teminat verilmedikçe Babıâlinin bu teklifi kabul etmiyeceği zannında olduğu cevabını veriyordu [122].

Burada İngilterenin, birçok tecrübelerle sabit olduğu veçhile, malûm olan hattı hareketine rağmen Babıâlinin ne sebepten dolayı halâ bu kadar ümitler beslediği ve ısrarla İngiliz siyasetinden ayrılmak istemediği suali hatıra gelebilir. Bunu anlayabilmek için o zamanlarda İngiliz sefirinin İstanbulda oynadığı rolü hatırlamamız lâzımdır: Bilhassa Pilevnenin sukutundan beri İstanbuldaki İngiliz sefiri Türk hükûmeti nezdinde fevkalâde mühim bir rol oynamıştı. Bir yandan Türkleri, Ruslarla doğrudan doğruya müzakereye girişmemek hususunda elinden geldiği nisbette mütemadiyen teşvik etmekten yorulmuyor, diğer taraftan ise hükûmetini Türkiye lehine faal bir politika takip etmeğe ikna etmek için azamî derecede gayret sarfediyordu. Vakîâ hükûmetinden müspet bir cevap alamıyor, fakat buna rağmen aynı maksat için çalışmaktan bir ân bile geri durmuyordu [123]. İşte Babıâlinin İngiltereye bu kadar güvenmesini, Ruslara doğrudan doğruya müracaatını bu kadar geciktirmesini, İngiltereye bu kadar ısrarla mûtaaddit defalar müracaat etmesini, hasılı her hususta bu kadar vakit zayi etmesini, İngiliz sefirinin Babıâliyi teşvik etmek yolunda oynadığı rol ile izah edebiliriz.

Musurus Paşanın bahsi geçen son telgrafı ile İngiltere devletinin takip edeceği en son hattı hareket ve esas niyetleri tamamiyle tavazzuh etmiş oluyordu. Bundan sonra artık Meclisin vereceği nihai

[122] Vesika No. 9.

[123] G. P. Bd. II No. 301, s. 163-164.

karar hakkında her türlü şüpheden azade ve tam bir ittifak mevcut bulunuyordu. Filhakika Lord Derby, Musurus Paşanın: İngiltere Türkiyenin müttefiki olduğunu ilân etsin teklifine sükûtle mukabele etmişti. Bu ise Britanya hükümetinden katî bir yardım beklenemeyeceği mülâhazasını bir kere daha haklı çıkarıyordu. Gelibolu'nun İngilizler tarafından işgali meselesine gelince, bu da her nekadar Babîâlinin muvafekati şartına bağlanmış idi ise de, Rusya ile müzakerelerin başlayacağı bir ânda bu müsaadeyi vermek Ruslara sulh teşebbüslerimizde samimî olmadığımız ve kendilerine bir oyun oynamak istediğimiz zehabını vereceği gibi, bu tedbir hükümet merkezini Rus işgalinden korumağa dahi medar olamayacağından, Meclis böyle bir müsaade vermenin şimdi zamanı olmadığı fikrinde de müttefikti. Meselenin siyasî tarafı bakımından bu delilleri Meclis vereceği katî karar için kâfi addettiği gibi askerî noktai nazardan dahi Süleyman Paşadan son gelen malûmata göre Edirne'de tutunmanın imkânsız olduğu tamamen sabit olduğu cihetle, bu kararında kendini haklı bulduğu sair kuvvetli deliller de vardı [124]. İşte bütün bu mülâhazalardan sonra Vükelâ Meclisinde bir gün evvel mevzuubahs olan Padişah telgrafının Rusya İmparatoruna çekilmesi ve aynı zamanda Hariciye Nazırı Server ve Hazinei Hassa Nazırı Namık Paşaları mürahas seçerek kendilerine verilecek talimat Heyetçe tanzim edildikten sonra bunların derhal Kızanlığa gönderilmesi karar altına alınıyordu.

Kırâhçanın resmî cevabı beklenmeden Çara çekilen telgrafta Padişah, kan dökülmesinin bir ân evvel durdurulması, iki memleket arasında dostane münasebetlerin yeniden tesis edilmesi arzusunu izhar ettikten sonra Server ve Namık Paşaları mürahas tayin ettiğini ve bunlar müzakereye başlamak üzere iki gün sonra, yani 15 ikincikânunda Kızanlığa hareket edeceklerini, binaenaleyh müzakere neticesini beklemek üzere İmparatorun kumandanlarına askerî harekâtı durdurmalar için emirler vereceği ümit ettiğini yazıyordu [125]. Çar Aleksandır katî bir lisanla kendinin de Osmanlı Padişahı gibi sulhun ve dostane münasebetlerin avdetini şiddetle arzu etmekle beraber Rus şartlarının Babîâlice kabul edilmeden evvel muhasamatın durdurulmasına razı olamayacağı cevabını veriyordu [126].

Musurus Paşanın Lord Derby'ye yukarıda söylemiş olduğumuz gibi Rusya ile doğrudan doğruya anlaşarak sırf kendi menfaatlarımızı

[124] Vesika No. 9.

[125] S. M. II. le Sultan à S. M. II. l'Empereur Alexandre, le 13 janvier 1878; Arşiv.

[126] Vesika No. 3.

gözetemediğimizi ihsas etmesi, İngiliz kabinesi üzerinde bir hayli tesir yapmışa benziyor. Evvelâ Kırâlıça Sultanın telgrafına verdiği cevapta Padişahın içinde bulunduğu müşkülâtın müteessir olduğunu yazdıktan sonra, hükümetinin muharipler arasında irtibat tesisi yolunda yaptığı teşebbüsleri hatırlatıyor ve kendinin de şimdi seri ve şerefli bir sulhun aktini kolaylaştırmak için Çara «şahsî ve hususî olarak müracaat» ettiğini bildiriyordu [127]. Bundan başka her halde Rusyanın büsbütün yalnız kalmış olan Türklere istediği her şeyi kabul ettirebilmesi ihtimalinden kuşkulunmuş olacak ki 14 ikincikânun tarihinde bir kabine içtimasını müteakıp Lord Derby Petersburg sefirine, tahaddüs edebilecek her türlü sui tefehhümü önlemek maksadıyla Kırâlıça hükümetini fikrine göre Babîâli ile Rusya arasında 1856 ve 1871 muahedeleri nazarı itibara alınmak suretiyle aktedilecek yeni muahedenin bir Avrupa muahedesini mahiyetinde olması lâzım geldiğini ve bunun mezkûr iki muahedeyi imza eden devletlerin muvafakati olmaksızın muteber addedilmeyeceğini Prens Gorçakof'a tebliğ etmesi için talimat veriyordu. Yine aynı günde Lord Beaconsfield Babîâliye Rusların teklif edecekleri sulh şartları hakkında her hangi bir karar almadan evvel Paris muahedesinin zâmini olan Londra, Paris ve Viyana hükümetlerine telgrafla bildirmesini ve Rus umumî karakgâhına gidecek olan murahhaslara hiçbir şey hakkında son sözlerini söylemeksizin sulh tekliflerini «ad-referendum» kabul etmeleri hususunda talimat verilmesini tavsiye ediyordu. Bu hareketinin sebebini Başvekil izah etmemekle beraber, Lord Beaconsfield bunun sebepsiz olmadığını da ima ediyordu,

Türklerle Ruslar arasında diğer devletler hariç bırakılarak bir muahede akdedilmesi işi İngiltere kadar Avusturya - Macaristanı da alâkadar ediyordu. İlerde bahsedileceği veçhile, o sırada Rus şartları hakkında iki İmparator arasında cereyan eden muhabereden hiç te memnun olmıyan Avusturya hükümeti, İngiltere hükümetininkine benzer şekilde Rusyaya ihtarda bulunmuş idi [129]. Bu keyfiyet İngiltere ile Avusturya-Macaristan arasında bir yaklaşma gibi telâkki edildiğinden, İstanbulda memnuniyetle karşılanmış ve buradaki Avrupa devletleri mümessillerine Türk murahhaslarının siyasî sâhada mukavemet edecekleri ve Paris Muahedesini hilâfına hiçbir şey kabul etmeyecekleri ümidini vermişti [130].

[127] Vesika No. 4.

[128] Musurus Pacha à Server Pacha, Londres, le 15 janvier 1878; Arşiv.Yine D. D. F. 1 er serie, II, No. 230,

[129] Vesika 2. D. D. F. I. serie, II, No. 229 ve 230.

[130] D. D. F., 1 er. serie, II, No. 230.

Buraya kadar vermiş olduğumuz izahat ile 93 harbi esnasında muhtelif sulh ve tavassut şayia ve teşebbüslerini ve bunlarla alâkadar hâdiselerin en mühimlerini, sulhun aktı takarrur edip te Türk mürahhaslarının tayinine kadar, bütün teferruatıyla mütalea etmiş oluyoruz. Mürahhas paşaların tayin ve izamından itibaren mütareke aktına kadar geçen hâdiseler, gelecek faslın mevzuunu teşkil edeceklerdir.

VESİKALAR

No. I

Convention très secrète Austro-Russe de Reichstadt du 26 juin 1876

«Il a été convenu.....

1° Quant au présent :

Les Puissances observeront le principe de non-intervention dans le moment actuel, se réservant de s'entendre ultérieurement si les circonstances l'exigeaient.

Les ports de Klerk et de Kattaro seront fermés aux deux parties. En aucun cas on n'assistera les Turcs contre les chrétiens.

2° Quant à l'avenir :

a) En cas de succès des Turcs, les Puissances insisteront pour les arrêter s'ils se livrent à des violences excessives contre les chrétiens.

Elles exigeront le rétablissement du statu quo ante en Serbie, y compris l'abolition des forteresses turques.

Quant à la Bosnie et à l'Herzégovine, les Puissances insisteront à Constantinople pour qu'elle soient organisées sur la base du programme tracé par la dépêche du 30 décembre et le mémoire de Berlin ou, du moins, d'après le règlement crétois.

b) Si les chrétiens sont victorieux, les Puissances agiront d'accord pour régler les conséquences de la Guerre.

Elle ne favoriseront pas l'établissement d'un grand Etat Slave mais le Monténégro et la Serbie pourront s'annexer: le premier, l'Herzégovine et un port sur l'Adriatique; la seconde, quelques parties de la vieille Serbie et de la Bosnie.

Mais, en pareil cas, l'Autriche aura la faculté de s'annexer la Croatie turque et quelques parties de la Bosnie contiguës à ses frontières, d'après un tracé à convenir,

De son côté, la Russie aurait alors la faculté de prendre la partie de la Bessarabie cédée par la traité de 1856.

Si enfin, les conséquences d'un succès des chrétiens devaient amener l'entier écroulement de l'Empire Ottoman en Europe, la Bulgarie et La Roumélie pourraient former des Principautés indépendantes dans leurs circonscriptions naturelles. L'Épire et la Thessalie seraient libres de s'annexer à la Grèce.

«Constantinople pourrait être érigé en ville libre.»

(D'après la publication sovoétique :
Les Archives Rouges, t. I: Les Relations Russo-Allemandes p. 36)

No. II

Convention secrète entre la Russie et l'Autriche-Hongrie,
Budapest 1877

Article II.

Pour le cas où les négociations ne devraient pas aboutir et qu'il dût en résulter une rupture suivie d'une guerre entre la Russie et la Turquie, le Gouvernement impérial et royal prend l'engagement formel d'observer en présence de l'action isolée de la Russie une attitude de neutralité bienveillante et de paralyser, autant qu'il dépend de lui, par son action diplomatique, les essais d'intervention ou de médiation collective que pourraient tenter d'autres Puissances.

Article IX.

Les conséquences de la guerre et les remaniements territoriaux qui resulteraient d'une dissolution éventuelle de l'Empire Ottoman seront réglés par une convention spéciale et simultanée.

Budapest, 10 janvier 1877

«Andrassy — Novikow»
Tam metin : G. P. II, No. 265

No. III

Convention additionnelle.

Article premier

Les deux parties Contractantes ayant pour fin l'amélioration du sort des chrétiens et voulant écarter tout projet d'annexion d'une

étendue qui pourrait compromettre la paix ou l'équilibre européen - ce qui n'est ni dans leurs intentions, ni dans les intérêts des deux Empires - sont tombées d'accord de limiter leur annexions éventuelles aux territoires suivants :

L'empereur d'Autriche, etc. et Roi de Hongrie : à la Bosnie et l'Herzégovine, à l'exclusion de la partie comprise entre la Serbie et le Monténégro au sujet de laquelle les deux gouvernements se réservent de se mettre d'accord lorsque le moment d'en disposer serait venu:

L'empereur de toutes les Russies: en Europe, aux contrées de la Bessarabie qui rétabliraient les anciennes frontières de l'Empire avant 1856.

Article II.

Les Hautes Puissances Contractantes s'engagent à se prêter un mutuel concours sur le terrain diplomatique, si les remaniements territoriaux résultant d'une guerre ou de la dissolution de l'Empire Ottoman devaient donner lieu à une délibération collective des grandes Puissances.

Article III.

S. M. l'Empereur d'Autriche et Roi de Hongrie S. M. l'Empereur de toutes les Russies sont tombés d'accord, en principe, dans l'entrevue qui a eu lieu entre Elles à Reichstadt, sur les points suivants: en cas d'un remaniement territorial ou d'une dissolution de l'Empire Ottoman, l'établissement d'un grand Etat compact slave ou autre est exclu: en revanche, la Bulgarie, l'Albanie et le reste de la Roumélie pourraient être constitués en Etats indépendants; la Thessalie, une partie de l'Epire et l'île de Crète pourraient être annexés à la Grèce: Constantinople avec une banlieue, dont la circonscription reste à déterminer, pourrait devenir ville libre. Leurs dites Majestés constatent n'avoir rien à ces vues et déclarent de nouveau vouloir les maintenir comme bases de leur action diplomatique ultérieure.

Budapest, 15 janvier 1877

Andrassy - Novikow
(Archives reuges, I, p. 50-60
G. P. Bd. II. Nr. 266)
